

národní
úložiště
šedé
literatury

Metodika vzdělávání k odpovědné spotřebě a životnímu stylu

Dlouhá, Jana; Jančaříková, Kateřina
2021

Dostupný z <http://www.nusl.cz/ntk/nusl-623691>

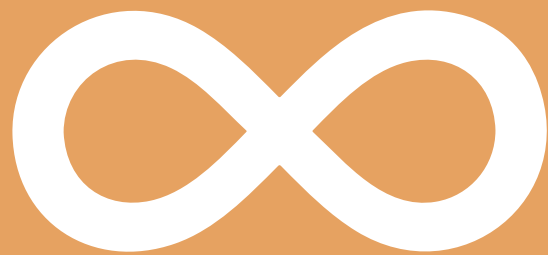
Dílo je chráněno podle autorského zákona č. 121/2000 Sb.

Tento dokument byl stažen z Národního úložiště šedé literatury (NUŠL).

Datum stažení: 30.08.2024

Další dokumenty můžete najít prostřednictvím vyhledávacího rozhraní nusl.cz .

Metodika vzdělávání k odpovědné spotřebě a životnímu stylu

„Naše spotřební chování a životní styl jsou jakýmsi rozcestníkem mezi směřováním k udržitelnosti a neudržitelnosti. Metodika k nasměrování na cestu udržitelnosti přispívá tím, že shromáždila pohledy na to, co jsou klíčové kompetence pro udržitelnost a základní principy vzdělávání o udržitelné spotřebě. Na tomto základě pak přináší konkrétní návrh vzdělávacího programu, který je cenný tím, že je ucelený, ale zároveň je ve formátu prakticky uplatnitelném v běžné školní výuce (4 dvouhodinové lekce), ale i v mimoškolním vzdělávání.“
– Jiří Kulich

„Spotřeba v nejširším slova smyslu je naprosto základní otázkou pro společenskou transformaci k udržitelnosti. Má klíčové postavení už ve známé Agendě 21 ze Summitu Země v Riu de Janeiro z r. 1992, jejíž čtvrtá kapitola má název Změnit vzorce spotřeby. Předkládaná metodika představuje tolik potřebnou operacionalizaci obecných myšlenek.“
– Bedřich Moldan

Jazykové korektury: Alena Matuszková

Grafická úprava a sazba: Barbora Haplová

Obsah celého díla je dostupný pod licencí Creative Commons Uveďte autora – Zachovejte licenci.

Online verze a související informace: <http://odpovednaspotreba.cz/metodika/>

Vydalo: Centrum pro otázky životního prostředí UK

ISBN: 978-80-87076-28-6

AUTOŘI

Jana Dlouhá, Roman Kroufek, Simona Neprašová, Kateřina Jančaříková

Centrum pro otázky životního prostředí UK (Jana Dlouhá)

TEREZA, vzdělávací centrum, z.ú. (Simona Neprašová)

UJEP v Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta (Roman Kroufek)

Další spolupráce: Pedagogická fakulta UK (Kateřina Jančaříková)

OPONENTI

Dagmar Milerová Prášková, Institut cirkulární ekonomiky

Jiří Kulich, SEVER

Metodika vzdělávání k odpovědné spotřebě a životnímu stylu byla certifikovaná MŽP pod číslem jednacím MZP/2021/320/476.

Datum vytvoření: květen 2021

Metodika je výsledkem výzkumného projektu TL01000117 TL „Odpovědná spotřeba – podklady pro vzdělávání k udržitelnému životnímu stylu“ řešeného v rámci z programu Technologické agentury ČR na podporu aplikovaného společenskovedního a humanitního výzkumu, experimentálního vývoje a inovací ÉTA v letech 2017–2021.

Abstrakt

Metodika vychází z dosavadního teoretického poznání a zkušeností s tvorbou a realizací programu zaměřeného na utváření spotřebních zvyklostí ve vzdělávání, reflektuje současné trendy dané oblasti i diskuse probíhající v mezinárodním i českém kontextu. Představuje hlavní principy takového vzdělávání i postupy při jejich uplatnění v praxi vzdělávání mateřských škol, základních škol 1. a 2. stupně a středních škol. Integruje přitom hledisko odborné (nové vědecké pojmy a koncepty odpovědné spotřeby) i pedagogické (zásady vzdělávání k udržitelnosti s důrazem na transformativní učení); využívá přístupy zaměřené na osobnostní rozvoj ve všech doménách učení (kognitivní, sociálně-emocionální a behaviorální) a diskutuje uplatnění v konkrétních vzdělávacích programech. V této praktické rovině ukazuje, jak téma odpovědné spotřeby začlenit do vzdělávacích programů na různých úrovních (od MŠ po SŠ), a upozorňuje, na co klást důraz a čeho se přitom vyvarovat. Podává návod na vytvoření programu a jeho uskutečnění – od stanovení vzdělávacích cílů pro různé věkové kategorie, přes metodické využití odborných podkladů a dalších zdrojů informací, až po hodnocení výsledků takového výchovného/vzdělávacího působení; diskutuje přitom možnosti začlenění do formálního vzdělávání. Na příkladu konkrétního programu, který byl pilotně ověřen, tak ukazuje způsoby uplatnění teoretických východisek v praxi. Metodika shrnuje množství dalších podkladů, které učitelé mohou využít jako zdroje informací nebo metodické pomůcky – odkazuje na ně v textu.

Klíčová slova

odpovědná spotřeba
udržitelný životní styl
transformativní učení
vzdělání pro budoucnost
metody pro praxi
hodnocení

Abstract

This methodological material is based on current theoretical knowledge and the experience of developing and implementing a program focused on the formation of consumer habits in the context of formal education, and reflects current trends in the field and discussions taking place in international and Czech contexts. It presents the main principles and procedures for their application in practice (at the level of kindergarten, primary and secondary schools); integrates the relevant scientific aspects (new scientific terms and concepts concerning responsible consumption) and pedagogical approaches (principles of education for sustainability with an emphasis on transformative learning). The material pays attention to pupils' development of all learning domains (cognitive, socio-emotional and behavioural), and discusses the application of these concepts in specific educational programs. At this practical level, it demonstrates how to integrate the topic of consumption from kindergarten to secondary school curricula, and points out what to emphasize and what mistakes should be avoided. It provides instructions for the creation of the program and its implementation - from setting educational goals for different age categories, through the methodological use of the reference materials and other primary sources of information, to the evaluation of the results of implementing these educational activities. The text also discusses the possibilities and options for inclusion in formal education curricula. In reference to the case study of a specific program which was piloted in schools, it demonstrates ways to apply the theoretical concepts in practice. The methodological material summarizes a number of other materials that teachers can use as sources of information or methodological aids.

Keywords

responsible consumption
sustainable lifestyle
transformative learning
education for the future
methods for practice
evaluation

Úvod	
SDG 12 – odpovědná (výroba a) spotřeba	5
Celospolečenské cíle versus jedinečná osobnost člověka	6
Vzdělání k odpovědné spotřebě a udržitelnému životnímu stylu	7
Jaké vzdělávání pro odpovědnou spotřebu?	8
1. oblast – VU jako návrat k základům vzdělání	9
2. oblast – člověk ve své individualitě	10
3. oblast – občanství a odpovědnost	12
4. oblast – znalostní východiska	16
5. oblast – holistické pojetí	18
Závěr – vzdělávací výzvy a možné odpovědi	19
Kompetence pro SDG 12	20
Praktická část	21
Stanovení vzdělávacích cílů	22
Kompetence jako vzdělávací cíle programu	23
Rozlišení cílů dle věku	24
Konfrontace s pedagogickými principy a RVP	25
Využití odborných podkladů učiteli a žáky/studenty	26
Pojmy poukazující na změnu úhlu pohledu	27
Možné způsoby (sebe)hodnocení	27
(Externí) hodnocení programu	29
Metodické listy pro učitele	30
System lekcí	31

1. lekce: PŘÍBĚH TRIČKA	31
2. lekce: JAK A PROČ SI VĚCI POŘIZUJEME	32
3. lekce: JAK VĚCI POUŽÍVÁME	32
4. lekce: JAK ŽIJEME, JAKÝ MÁME ŽIVOTNÍ STYL	33
Shrnutí	33
Obecné závěry	34
Proč odpovědná spotřeba?	35
Možnosti, jak ovlivňovat spotřební chování a životní styl, role vzdělání	36
 Minulost a současnost	37
 Budoucnost	38
Literatura	40
Definice základních pojmů	42
Zkratky používané v tomto dokumentu	43
Přílohy	44
 Seznam příloh	44
 Příloha 1–8	I–XIII

ÚVOD

Změny ve společnosti a rizika, která s sebou nesou, nás ohrožují – musíme na ně být připraveni. O nápravě, a především předcházení rizik různého druhu, jednají představitelé států i mezinárodních organizací již dlouhou dobu.

Svět, který chceme

Strategie „zbavit se světa, který nechceme“, nebo alespoň jeho nežádoucích aspektů, se prosazuje na mezinárodní úrovni již od 70. let minulého století, v současnosti se toto úsilí stupňuje (viz následující boxy a též závěr). Tento přístup spoléhá na vědecké argumenty a do oblasti chování se promítá prostřednictvím legislativních nástrojů a opatření, které lidé musí být připraveni na různých úrovních dodržovat; často tak přináší imperativy a restriktce v různých oblastech. V tomto kontextu by pak úkolem vzdělání bylo vysvětlovat potřebnost různých omezení a pěstovat ochotu je naplňovat nebo se jim přizpůsobit. Takové cíle by ale mohly vést jen k určitému konformismu, povrchním změnám ve smýšlení, které se navenek projevuje předem očekávaným způsobem. Pokud ale sledujeme všestranný rozvoj osobnosti, jsou tyto cíle z výchovného hlediska¹ pouhým předpokladem pro pěstování aktivnějšího postoje. Skutečná individuální změna totiž začíná u toho, že si člověk uvědomí sám sebe, svou situaci a hledá alternativy, které pak dokáže v rámci svých možností uskutečnit. Úkolem formálního vzdělávání je tedy nejen učit o světě, jaký je (a vzít si z minulé zkušenosti poučení), ale vést k přemýšlení o takovém světě, jaký by mohl a měl být. Jaký bychom ho chtěli mít, pro jaký nám stojí za to se angažovat.

Box 1. Přejít od konceptu „Jak se zbavit světa, který nechceme“ k „Celosvětovému plánu na zlepšování světa“ v mezinárodních dokumentech.

První dokumenty o udržitelném rozvoji² vymezily problémy současného světa a ukázaly politikům i širší veřejnosti, jaká opatření jsou nezbytná ke zvrácení nepříznivého vývoje a k nápravě škod. Doklady o rizikových procesech přinesli odborníci, k návrhům opatření bylo ale potřeba se vyjádřit především na politické úrovni. Postupně se však ukázalo, že odborné argumenty a politická vůle ke zvrácení současných trendů nestačí – rostoucí ekonomika stále zvyšuje své dopady; abychom je omezili, je potřeba hlubších změn, které se týkají života každého z nás. Další plány tak věnovaly velkou pozornost širším veřejným participativním přístupům, jejich cílem bylo vytvořit společnou vizi budoucnosti, na jejímž naplňování by se mohl podílet každý z nás, v osobním životě i v rámci své profese.

¹ Pojmy výchova a vzdělávání jsou v tomto textu používány v souladu s definicí v pojmech (viz Definice základních pojmů v závěru Metodiky). Obecně je vzdělávání pojmem širším, výchova je zaměřena na péči o hodnoty a podporu žádoucího chování.

² Jejich přehled viz závěrečná kapitola *Možnosti jak ovlivňovat spotřební chování a životní styl, role vzdělání*, její část *Minulost a současnost*.

Jeden z prvních komplexních dokumentů udržitelného rozvoje – Agenda 21 (z r. 1992) – určil problémy a výzvy, kterým svět čelí, a odborníci navrhli opatření k omezování těchto hrozeb. Dokument z posledních – Cíle udržitelného rozvoje (z r. 2015) – už vznikl jako snaha o vytvoření společné vize, která by byla příznivá a žádoucí pro všechny. Na základě těchto představ byl vytvořen komplexní plán, jak tohoto stavu dosáhnout; pro ten pak byl vytvořen systém hodnocení průběžných výsledků při dosahování těchto cílů (což už je úlohou politiků na základě expertního posouzení). Cíle udržitelného rozvoje jsou dnes základem strategií rozvoje do roku 2030 přijatých celosvětově a ve většině zemí rozpracovaných pro vlastní potřeby na národní i regionální úrovni.

Možná rizika neudržitelných strategií rozvoje se mezitím stala realitou a jejich negativní dopady se mnohonásobně zvýšily. Strategie vytvořené pro omezování negativních jevů, které už nastaly, se tak v praxi ukazují nejen jako nesmírně nákladné, ale i neúčinné. Ukazuje se navíc, že pouhý soubor požadavků, případně apely na možná rizika a související odpovědnost, v sociální rovině nefunguje: nevede ke všeobecné nápravě, spíše problémy vyhrotí a společnost se tak polarizuje.

V současné době tak probíhají hlubší, systémové změny na všech úrovních, které mohou společnost značně proměnit. Do určité míry je připravují mezinárodní i národní politiky, přičemž se mění úhel pohledu na vznikající problémy a prosazuje nový přístup k jejich řešení – záměrně se utváří ovzduší vzájemné důvěry, podporují se pozitivní podněty a spolupráce. Zjistilo se totiž, že pro účinný postup k vytčeným cílům je zapotřebí širokého zapojení občanů a společenských skupin, jejich samostatná snaha o zlepšení situace (Glass, Newig, 2019). Tato změna úhlu pohledu na to, co člověk může a má dělat proti environmentálním, případně sociálním rizikům, se projevuje také ve vzdělání. Vzdělavatelé na všech úrovních dospěli k závěru, že chování, které chceme vidět i u příštích generací, není možné podnitit šokem z neutěšeného stavu nebo výzvou k převzetí odpovědnosti za stav současného světa (na kterém se mladí lidé vědomě nepodíleli); naopak se musí rozvíjet citlivě (Fritsche, Häfner, 2012; Ojala, 2012). Restriktivní přístup nemůže být jediným prostředkem nápravy v politice, a v mnoha ohledech nedostačuje ani ve vzdělání, jež jej v určitém období přijalo za svůj.³ Je tak postupně nahrazován více podnětným přístupem, který je založen na vědomí hodnot, jež je třeba prosazovat, a podpoře vlastní iniciativy žáků/studentů, která by vedla k jejich naplňování činy/akcemi. Výchova a vzdělávání se tak vrací ke svému původnímu určení – vyvádět člověka z nejistoty ohledně jeho určení a místa ve světě, vést jej k prosazování obecného dobra, na jehož uskutečnění se všichni musíme podílet, hledat svébytné vyjádření vlastní osobnosti v tomto kontextu.

Pozitivní orientace
jako hlavní princip

³ Citlivost, ochrana, péče, znalost tradic, dobrovolná skromnost a další vlastnosti, které jsou v tomto kontextu rozvíjeny, jsou stále platnými výchovnými cíli – jen jsou vyvažovány perspektivou konstruktivního zapojení do společenského dění.

Box 2. Všeobecné zapojení do celosvětového plánu na zlepšování světa – The Future We Want

Už jeden ze základních dokumentů udržitelného rozvoje, Agenda 21 přijatá v roce 1992, vymezil devět hlavních společenských skupin, které hrají zvláštní roli v udržitelném rozvoji: ženy, děti a mládež, domorodé obyvatelstvo, nevládní organizace, místní úřady, pracující a odbory, zástupci obchodu a průmyslu, vědecká a technologická komunita, farmáři. Těchto devět hlavních skupin nebylo považováno pouze za strany dotčené podobou (ne)udržitelného rozvoje, ale především za skupiny, se kterými by se mělo dále jednat při přípravě dalších mezinárodních dohod.

Od roku 2011 do 2015 tak pokračovala mezinárodní jednání participativně, takto se připravovaly Cíle udržitelného rozvoje. Konzultací se mohly účastnit všechny skupiny ve společnosti i jednotlivci z řad veřejnosti – vyjadřovali tak své představy o světě, který chtějí („The Future We Want“). Vedle politických skupin, zástupců členských států a regionů, OSN a mezinárodních organizací, zaslaly významné společenské skupiny (tzv. „major groups“) 73% všech příspěvků, jež pak byly zohledněny ve výsledném dokumentu. Jednání, která byla živě streamována, se vyznačovala vysokou transparentností.

Tyto společenské skupiny je třeba zapojit i do naplňování přijatých cílů. Procesy vedoucí k udržitelné společnosti nemohou být vedeny čistě „shora“, protože předpokládají iniciativu jednotlivců a skupin, a například i změny v jejich dosavadním způsobu přemýšlení a zvyklostech. V této oblasti hrají velkou roli procesy založené na dobrovolnosti, které ale mohou měnit hodnoty ve společnosti a životní styl jejich občanů.

Perspektiva budoucnosti

Hledisko budoucnosti, rozvíjení aktivního přístupu k jejímu utváření (schopnost vizionářství zdůrazněná jako princip postupu k udržitelnosti v boxu 2), je i novým pohledem na roli vzdělání – která je velmi potřebná, ale pro samotné vzdělání musí být teprve rozpracována do podoby vzdělávacích cílů. K úkolu naučit děti uvažovat o světě, který v budoucnu nastane, je třeba přistupovat velmi konkrétně, nerozvíjet nějakou science fiction, která by mohla být z hlediska životního směřování spíše zavádějící.

Hledání, zkoušení alternativ

Náš běžný život poskytuje bezpočet příležitostí k úvahám založeným v každodennosti, které umožňují tuto zkušenost nejen znovu promýšlet, ale i tvořivě proměňovat. O čem se totiž rozhodujeme od dětství – nejdříve jak si hrát a používat předměty, které jsou k dispozici, později se dítě učí tyto předměty aktivně volit a pořizovat si. Od útlého dětství si tak člověk nevědomky utváří svůj životní styl – většinou využívá možností a rozhoduje se často podle toho, co je obvyklé. Je velká škoda, že se neučí tato drobná rozhodnutí si lépe uvědomovat – bez toho může dojít k tomu, že se jen srovnává se svým okolím (často se závistí), ale nevidí nové možnosti. Tyto alternativní pohledy na to, co je běžné, pak nemusí souviset s materiálním bohatstvím, naopak mohou otevírat nové životní příležitosti. Reflexe toho, co činí (v různých rovinách), by každý člověk mohl a měl být schopen

– současný životní styl je typický pro tuto dobu a určité místo. Jindy a jinde vypadá (vypadal) jinak a může se zásadně proměnit i v průběhu lidského života ať již vlivem vnějších okolností, či vědomého rozhodnutí. Jestliže k takové změně velmi pravděpodobně dojde, je třeba umět se s ní vyrovnat nebo dokonce se na ní podílet. Na drobné experimenty v tomto smyslu jsme už zvyklí – například když jedeme pod stan a zkoušíme přežít za méně komfortních podmínek. Teď jde o to, cíleně hledat změny prospěšné pro nás i pro svět, které by se mohly stát běžnou součástí života každého z nás.

Hodnoty jako základ rozhodování

Lidé budou muset projít ještě dlouhou cestou, než budou žít ve světě, který bude příznivý pro všechny a současně udržitelný. Nemusí se jim to také podařit vůbec, protože nevědomky podkopávají základy, na kterých spočívá naše příští (nejen) prosperita. A právě tyto nevědomé důsledky každodenních rozhodnutí zde chceme ukázat, naučit o nich přemýšlet. Tím, že do rozhodování vneseme hledisko jeho dopadů, začneme mít větší vliv na procesy, které se nám dosud jen „dějí“, dopadají na nás jaksi osudově (působením přírody), a vůči nimž se často cítíme bezmocní. Svět se tak může stát lepším i naším příčiněním, a to nás posílí – zažijeme úspěch, který není jen věcí osobní, čistě individuálním uspokojením. Projeví se tak sdílené hodnoty, na kterých by měl být založen další vývoj lidstva – přijaly je téměř všechny státy světa, aby však vedly k úspěchu, měli by se jimi řídit také jednotlivci.

Princip důvěry a dobrovolnosti

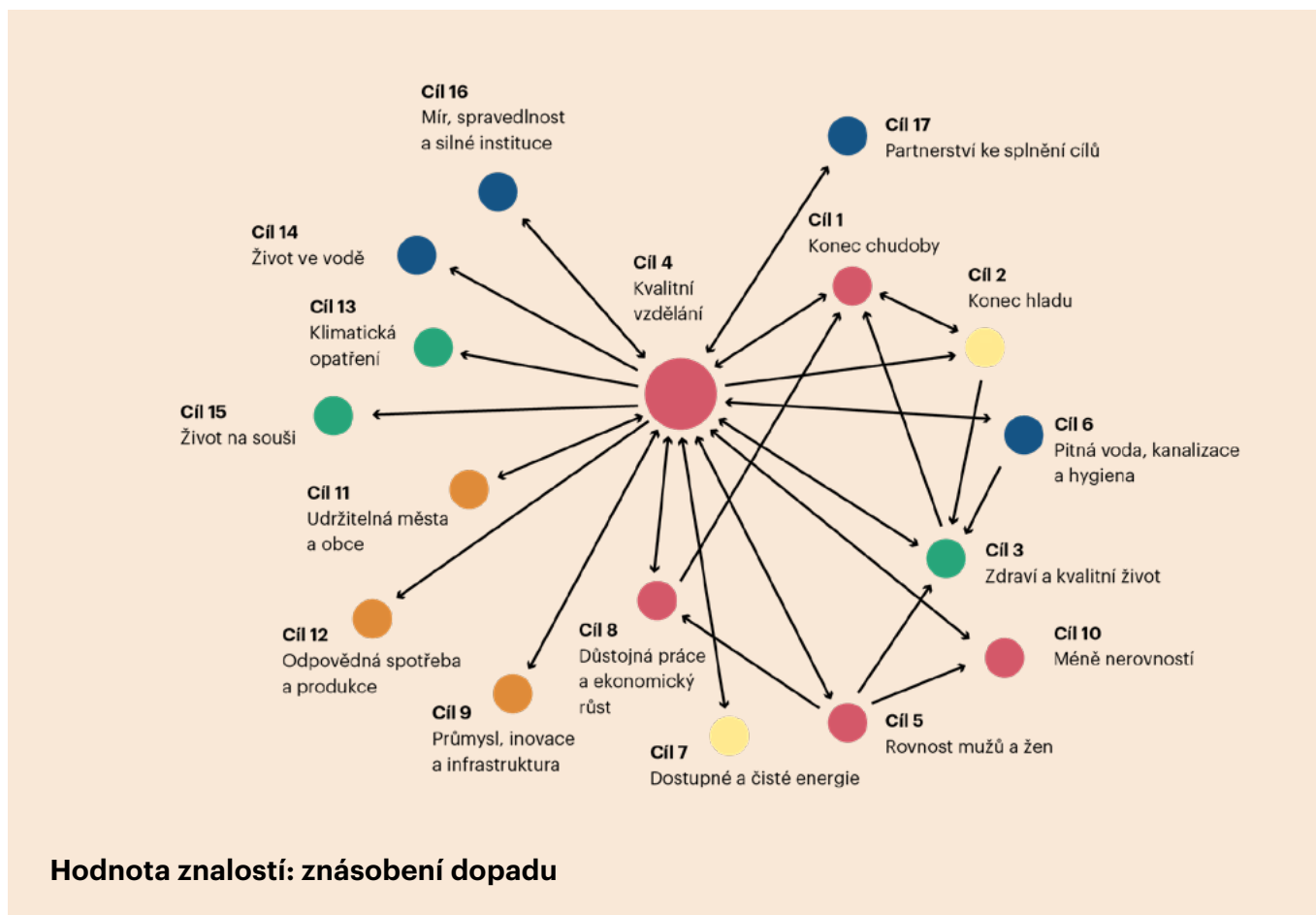
Cíle udržitelného rozvoje jsou programem odpovědnosti za stav světa, který nelze uskutečnit na základě rozhodnutí vrcholných politiků – zde je nutná iniciativa jednotlivců i společenských skupin. Jednotlivé cíle se mohou zdát samy o sobě příliš obecné (ale právě takto se na nich mohly dohodnout různé země) – postupně se však specifikují a přizpůsobují národnímu kontextu. Také Česká republika přijala tyto cíle za své a postupně je naplňuje ve všech oblastech včetně vzdělávání, kde byla schválena Strategie vzdělávací politiky ČR do roku 2030⁴

Vzdělání ovšem přispívá k naplnění všech cílů tím, že zakotvuje dobrou praxi v různých oblastech lidské činnosti do vědomí lidí (zmnohonásobuje účinek znalostí, které jsou zde k dispozici, viz obr.)

Je tomu tak i co se týče cíle, kterým se dále budeme zabývat – SDG 12. O stručné historii mezinárodního jednání zaměřeného na změnu vzorců myšlení a praktik v této oblasti, je pojednáno v závěru.

⁴ Strategie vzdělávací politiky ČR do roku 2030+ byla schválena Vládou ČR dne 19. 10. 2020 jako klíčový dokument pro rozvoj vzdělávací soustavy České republiky, viz <https://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/strategie-2030>.

Obrázek 1: Význam cíle SDG 4 mezi ostatními Cíli udržitelného rozvoje. Zdroj: <https://valueofknowledge.ft.com/>

SDG 12 – ODPOVĚDNÁ (VÝROBA A) SPOTŘEBA

Spotřební chování a odpovědnost

Změna životního stylu je zahrnuta v Cíli udržitelného rozvoje SDG 12 (odpovědná výroba a spotřeba),⁵ který tak zastřešuje vzdělání k odpovědné spotřebě a žádoucí změně spotřebního chování (změna prostřednictvím vzdělání má pro jeho naplnění opravdu zásadní charakter). Z Cílů udržitelného rozvoje se tento cíl nejvíce týká osobního života, a tedy se vzděláváním souvisí nejtěsněji. Případná změna obecně přijatých vzorců myšlení a chování zde totiž zasahuje každého člověka, ovlivňuje jeho každodenní zvyky i jejich celkové projevy – životní styl. Zde je vzdělávání hlavním prostředkem utváření hodnot, a tím i chování jednotlivců a společenských skupin.

Životní styl společnosti ukazuje nejen, jak je tato společnost (v ekonomickém slova smyslu) rozvinutá, naznačuje také, jaké budou envi-

⁵ Cíl udržitelného rozvoje č. 12 spojuje výrobu a spotřebu, což logicky odráží fungování ekonomického systému. Více viz kapitola *Ekonomika v Odborných podkladech k odpovědné spotřebě* publikovaných na webu www.odpovednaspotreba.cz.

Celková změna životního
stylu k udržitelnosti

ronmentální a případně i sociální dopady každodenního života všech jejích členů. Zvyklosti jednotlivců i komunit se totiž přímo promítají do míry jejich spotřeby, a ta zase určuje ekologickou stopu jednotlivých činností i životního stylu jako takového. Změna životního stylu, která proběhne ve větším měřítku, se pak může viditelně projevit nejen na stavu životního prostředí, ale i například na vztazích mezi společenskými skupinami, celkovém společenském ovzduší a potažmo též na podobě ekonomiky. To jsme v minulosti viděli například na postupném prosazování zdravého životního stylu na úkor kouření.

CELOSPOLEČENSKÉ CÍLE VERSUS JEDINEČNÁ OSOBNOST ČLOVĚKA

Sebeuvědomění – reflexe
vlastních potřeb, přání
a dlouhodobých cílů

V dalším textu se budeme zabývat především společenskou rolí vzdělání. Měli bychom ale také vědět, že vzdělávání je mj. cestou k sobě samému – každý člověk by si měl uvědomit, kým je, co chce, kam chce dojít. Příležitostí k sebeuvědomění není ve školních osnovách mnoho, školní předměty zprostředkují převážně objektivní vědění.⁶ To má svou ustálenou (pro všechny stejnou) podobu a vzdělávacím obsahům je tak třeba rozumět víceméně jednotným způsobem. Je tu ale problém – prostřednictvím tohoto objektivního vědění neporozumíme sobě samým. Tento druh porozumění pro zvládnání školních znalostí příliš nepotřebujeme, potřebujeme jej ale, abychom dokázali vstoupit do (svého vlastního) života. Reflektovat subjektivní pocity a hnutí mysli se tak naučit musíme, abychom (se všemi našimi znalostmi) dokázali být spokojeni.

Vzdělání zaměřené
na rozvoj jedinečné
osobnosti

Vědomí provázanosti
a etika

Porozumění sobě samému má více rovin, jednou z nich je i pochopení vlastních potřeb a přání, nejen z hlediska určitého životního plánu a toho, jak jej naplňovat. Tyto potřeby vycházejí sice z nutnosti zabezpečit základní podmínky pro život, jsou ale i důležitým společenským fenoménem – na jejich základě spolu (ekonomicky) komunikujeme, vyměňujeme si určité hodnoty, zdánlivě ke všeobecnému prospěchu. Benefity této výměny však nejsou rozděleny rovnoměrně, a už vůbec do nich není zahrnut ne-lidský svět. Na našem pokroku tak trpí příroda a často i slabší společenské skupiny. Při úvahách o sobě samém jako spotřebiteli (co – z materiálního světa – mi pomůže k lepšímu životu?) se musíme naučit přemýšlet také o širších souvislostech (co pomůže ostatním lidem a přírodě?).

⁶ To se týká dosavadních školních osnov, zároveň však sílí poptávka/potřeba zaměření školního vzdělávání např. na wellbeing, úspěch pro každého žáka, formativní hodnocení, pedocentrický přístup apod. – to vše ukazuje důležitost orientace nejen na společenské cíle, ale na osobnostní rozvoj (J. Kulich, komentář recenzenta).

Jde o dobrý život jedince, jeho wellbeing – přitom však člověk může být prospěšný společenství lidí a nepoškozovat/chránit přírodní prostředí

Osobní rozměr je ve vzdělávání pro udržitelnost (VU) vždy přítomen – jeho hlavní principy souvisejí s rozvojem osobnosti, odrážejí se v posilování těch schopností, které vedou k dobrému životu jedince ve společenství lidí: učí přemýšlet, zvažovat možnosti a předjímat různé životní situace nebo na ně alespoň flexibilně reagovat. V následujících odstavcích stručně probereme význam tématu odpovědné spotřeby a jeho postavení ve VU; o principech VU jako takového viz další kapitola.

Relevance pro dobré vzdělávání

VZDĚLÁNÍ K ODPOVĚDNÉ SPOTŘEBĚ A UDRŽITELNÉMU ŽIVOTNÍMU STYLU

Vzdělání pro udržitelnost má mít všechny znaky dobrého vzdělávání: v tomto smyslu zajišťuje rovnováhu mezi osobním a systémovým přístupem – dává prostor seberealizaci (založené na sebeuvědomění) ovšem s vědomím odpovědnosti vůči společnosti i životnímu prostředí.⁷ Hodnoty udržitelnosti pak hrají důležitou roli jak v osobní rovině, tak i z hlediska systémového – jsou vodítkem pro rozhodování v soukromém životě i v rámci zapojení do společnosti například v procesech, kdy vznikají politická rozhodnutí.

Relevance pro osobní život

SDG 12 přímo souvisí s potřebou změnit vzorce (výroby a) spotřeby v celé společnosti. Pro naplnění tohoto cíle je vzdělání vhodným nástrojem – změny, o které v něm jde, musí proběhnout nejdříve ze všeho v mysli člověka, spotřebitele, který pak usměrňuje ekonomické procesy včetně samotné výroby. A tak jestliže k naplňování většiny Cílů mohou děti a žáci přispívat jen zpovzdálí (tedy se snažit porozumět relevantním procesům a mechanismům, aby je mohli v budoucnu ovlivňovat, např. politickými prostředky), cíl SDG 12 souvisí přímo s jejich každodenním životem, který vedou teď a tady. Principy a důsledky změny si tak mohou vyzkoušet sami na sobě. To se může odehrávat různým způsobem:

Relevance pro občanství

- Žáci/studenti mohou přemýšlet, jak zlepšit svůj život při zvýšení odpovědnosti za nezamýšlené důsledky každodenních spotřebních rozhodnutí.
- Otevírá se jim ovšem i možnost být prospěšní naší společnosti, a to v každém věku. To je přece základem vzdělávání, o to zde jde – pochopit jevy a zapojit se do relevantních aktivit na své úrovni. Uvědomělé občanství je zde legitimním výchovným cílem, který

⁷ Více viz další práce autorů (Dlouhá et al., 2019).

Holistické zaměření
(rozvoj člověka ve středu
zájmu)

Působení prostředí

Ize naplňovat bezodkladně (nikoli až po dosažení dospělosti).

- Tento typ vzdělávání je charakteristický tím, že rozvíjí/vyžaduje nejen znalosti, ale působí vyváženě i na další složky osobnosti. Jsou zde integrovány všechny 3 domény učení, působení se odehrává v rovině kognitivní, sociální a emocionální i behaviorální. Rozvoj znalostí a dovedností, postojů i afektivní složky osobnosti je tak harmonický, může vyrovnávat případnou jednostrannost školního vzdělání.
- Formování životního stylu se odehrává pod vlivem okolí, a je tedy třeba upravit prostředí i vztahy mezi lidmi tak, aby na člověka (především v dětském věku a mládí) působily vhodným způsobem, bez přímé intervence, spíše „pouhým“ formováním návyků, příklady hodnými následování. Uplatňuje se zde tzv. celoinstitucionální přístup (viz dále).

Zde se vracíme zpět na začátek – přes všechna svoje specifika má vzdělání pro odpovědnou spotřebu všechny znaky dobrého vzdělávání, protože se přímo týká života jedince, který se učí. Takové učení je tedy názorné, pomáhá utvářet jeho život, přispívá dobrému soužití ve společnosti.

JAKÉ VZDĚLÁVÁNÍ PRO ODPOVĚDNOU SPOTŘEBU?

Udržitelnost jako program
nápravy světa

Tak jako má SDG 12 (odpovědná výroba a spotřeba) mezi dalšími cíli udržitelného rozvoje zvláštní postavení – v tom smyslu, že jej nejde naplnit pouze zaváděním politik a opatření „shora“, ale týká se osobního života každého jednotlivce – tak také vzdělání pro odpovědnou spotřebu má jistá specifika. Zatímco ostatní cíle vyžadují společenskou změnu, nové technologie, vytváření infrastruktury atd., celková změna spotřebních zvyklostí závisí na souboru individuálních rozhodnutí. Každé rozhodování má vždy hodnotový základ (volíme to, co z nějakého důvodu pokládáme za „dobré“), a tyto hodnoty je možné ovlivňovat výchovou. Aby došlo k systémové změně, musí se nové (méně egoisticky zaměřené) hodnoty stát sdílenou součástí kultury dané společnosti. Možné to je, vždyť tak se postupně prosazují všechny humanisticky orientované, „pokrokové“ světové názory, které mění nejen uspořádání společnosti (zákony a instituce), ale i myšlení a zvyky jednotlivých lidí. V následujícím textu specifika VU v oblasti spotřebního chování a životního stylu stručně naznačíme, abychom pak dále již ukazovali, jak s nimi pracovat ve vzdělávací praxi.⁸

1. OBLAST – VU JAKO NÁVRAT K ZÁKLADŮM VZDĚLÁNÍ

Pilíře vzdělávání

K zapojení se do „nápravy světa“⁹ je potřebné vzdělání v průběhu celého života, to věděl již J. A. Komenský (Pampédie). Člověk by měl vědět „vše“ (tedy řád a zákon pravdy, viz Pansofie) – teprve pak může poznat dobro a zlo a tím přispět k uspořádání „věcí lidských“ (dosáhnout dobra a zlu uniknout). Obecné poznání tak těsně souvisí s hodnotami (rozpoznání dobra a zla), což může člověka vést ve volbě jeho dlouhodobých cílů, při rozhodování i každodenní činnosti. Základní rozvrh světa, který zde Komenský představil jako dílo Boží, teď ovšem musíme udržovat vlastními silami: učit se poznávat, co je dobré, a tím se pak řídit ve svém životě; následně to prosazovat i ve společenské praxi.

Hodnotová orientace byla ve vzdělání přítomna odnepaměti, vždy se jednalo o jeden z jeho základních stavebních kamenů;¹⁰

⁸ Podrobnější rešerše vhodných vzdělávacích přístupů viz Dlouhá et al. (2021).

⁹ Viz J. A. Komenský: Obecná porada o nápravě věcí lidských, jejíž jednou částí je Pansofie.

¹⁰ Ze zkušenosti ovšem víme, že za totalitních režimů byly tyto hodnoty hrubě zneužity ve prospěch panující ideologie. Bez reflexe této normativní dimenze ji nelze vědomě utvářet, hodnoty pak vycházejí ze společenského kontextu současnosti a často podržuje prvky minulého hodnotového ukotvení.

v pragmatickém pohledu posledních (desítek) let se však pod různými tlaky vytrácí. Vzdělání pro udržitelnost ji tam znovu vrací, staví totiž na humanisticky orientovaných zásadách ztělesněných v Delorově pilířích vzdělávání.¹¹

Box 3. Delorsův (1997) koncept čtyř pilířů vzdělávání

1. učit se poznávat (osvojovat si nástroje pochopení světa a rozvinout dovednosti potřebné k učení se)
2. učit se jednat (naučit se tvořivě zasahovat do svého životního /přírodního i společenského/ prostředí)
3. učit se být (porozumět vlastní osobnosti a jejímu utváření v souladu s obecně přijímanými morálními hodnotami)
4. učit se žít společně, učit se žít s ostatními (umět spolupracovat s ostatními a moci se tak podílet na životě společnosti, nalézt v ní své místo).

Učit se znát je jen jedním z pilířů tohoto „vzdělávání pro 21. století“, a dokonce i ten je spojen s nutností si osvojit určité dovednosti. Ostatní 3 pilíře jsou již s dovednostmi spjaty přímo a celé; takto se pak formuje „vzdělání založené na kompetencích“, které je určujícím znakem VU. Principy VU byly formulovány na tomto humanistickém základě (viz příloha 1) a Delorovy pilíře vzdělávání se pak staly i východiskem pro vymezení kompetencí pro udržitelný rozvoj (viz příloha 2).¹²

2. OBLAST – ČLOVĚK VE SVÉ INDIVIDUALITĚ

Hledisko budoucnosti

VU tedy (kromě jiného) zdůrazňuje vyvážený rozvoj osobnosti člověka – tzv. domény učení (kognitivní, sociální, emocionální, behaviorální)¹³ jsou v rovnováze. Tato rovnováha domén učení ve VU vychází z Delorova konceptu a později se obohacuje o hledisko budoucnosti – což se projevuje v návrhu kompetencí pro udržitelnost, jako

¹¹ Delors, J. et al. (1997): Učení je skryté bohatství (formulovala Mezinárodní komise UNESCO Vzdělávání pro 21. století). Praha, UIV, s. 125.

¹² Viz podrobněji též v další práci autorů: Dlouhá, J., Henderson, L., Kroufek, R., Jančaříková, K., & Neprašová, S. (2020). Udržitelná spotřeba a životní styl jako vzdělávací téma: Jaké vzdělávací cíle si stanovit, když chceme předjímat společenské změny? *Envigogika*, 15(1). DOI: <https://doi.org/10.14712/18023061.608>.

¹³ Bloomova taxonomie cílů učení (Bloom et al., 1956) zavedla kognitivní, afektivní a psychomotorickou doménu učení, pozdější modifikace dalšími autory (Anderson et al. 2000; Pappas, Pierrakos, a Nagel 2012) spíše rozlišovaly jiné znalostní cíle (takto byla upravena kognitivní oblast). Vzdělávání k udržitelnosti se této taxonomie neдрží a rozlišuje kognitivní, sociální, emocionální, behaviorální doménu, kterým přiřazuje relevantní vzdělávací cíle (UNESCO, 2017).

jejich tzv. transformativní dimenze.¹⁴ Že je VU významně orientované na budoucnost, dokládá též tabulka kompetencí vytvořená v r. 2011 na půdě UNECE (viz též příloha 2). Do výše zmíněných čtyř domén učení (z nichž pouze první zasahuje oblast kognitivní) zasazuje tři dimenze, které mají co dělat s utvářením budoucnosti (od holistického myšlení, přes schopnost předjímat změnu, po dosažení transformace).

Z hlediska rozvoje individuálních schopností tento vývoj reaguje na postupnou emancipaci člověka od autorit různého typu, přičemž ilustruje roli, jaká je přisuzována znalostem v tomto vývoji (stávají se nástrojem, pomocí kterého člověk tvořivě mění okolnosti svého života). Odráží se zde i snaha reagovat na zvyšující se složitost světa a nutnost orientace v něm, což je stále důležitějším úkolem vzdělávání. Právě vzdělání pomáhá uspořádat znalosti holisticky, tedy tak, aby „dávaly smysl“, vedly k celkovému porozumění světu i místu člověka v něm.

Předjímání změny

Box 4. Transformativní učení dle Nerstromové.

Model transformativního učení (Nerstrom, 2014) popisuje transformativní proces ve 4 na sebe navazujících krocích: od zkušenosti, jejího zobecnění (tím, že si uvědomíme předpoklady, na nichž si tvoříme názor), k možnosti přehodnotit své ustálené představy, po přijetí nové perspektivy.

Zkušenost – vše, co se událo v průběhu života jedince. Zkušenosti jsou základem rozvoje myšlení i tvorby názorů. Vycházejí ze vztahu k prostředí a dalším osobám, na čemž je založeno učení a jeho výsledky – znalosti, dovednosti, postoje a vhléd.

Předpoklady – ze zkušeností si vybíráme, přijímáme a konstruujeme předpoklady, které se stanou našimi hodnotami a přesvědčením. Jsou optikou, skrze niž pohlížíme na svět.

Přehodnocení perspektivy – nové zkušenosti, jak kognitivní, tak i afektivní, spolu s reflexí, nás vedou k přehodnocení našich hluboce uložených předpokladů a ke zvážení nové perspektivy.

Transformativní učení – přijetím nové perspektivy a při jednání z ní vycházejícím, vidíme sami sebe a druhé v širších souvislostech. Transformativní učení se tak stává novou zkušeností, která vede k větší otevřenosti.

Transformativní učení

¹⁴ Domény učení byly původně definovány v rámci tzv. Bloomovy taxonomie vymezující kognitivní doménu (mentální schopnosti, znalosti, knowledge), afektivní doménu (pocity, postoje a emoce, attitude), a psychomotorickou doménu (manipulační, manuální a fyzické dovednosti, skills). Vzdělávací cíle pak byly stanoveny především v kognitivní doméně, která se ve vzdělávání považovala za nejdůležitější (a to hierarchicky: od prostého zapamatování, přes porozumění, aplikaci, analýzu, syntézu vědomostí, až k hodnotovému posuzování). Později došlo k posunu v chápání relativního významu jednotlivých domén i v jejich rámci – například se psychomotorická doména začala chápat jako ta, v níž se rozvíjejí schopnosti samostatně jednat (tedy ne již manuální zručnosti). Tato klasifikace doznala dalších změn díky Andersonovi a Krathwohlovi (2000), kteří za nejvyšší stupeň rozvoje kognitivních schopností označili tvorbu, čímž kognitivní doménu propojili s dalšími, kde se relevantní schopnosti mohou rozvíjet. Viz též Vávra, J. (2011).

V tomto ohledu se ale vzdělání ocitlo na rozcestí – v současném informacemi přehlceném světě by mohlo ztratit orientaci a cíl, pokud by nezdůrazňovalo hodnoty stejnou měrou jako potřebné znalosti. Možná právě díky jednostrannému vzdělání, které dnes převládá, nedokážeme dnes – ani se vším bohatstvím a výdobytky současné civilizace – zajistit spokojenost sobě i druhým. Snad i proto si vzdělání stále více klade transformativní cíle – změnit pohled na to, čemu říkáme „pokrok“, zaměřit se na individuální růst a rozvoj souvisejících schopností. A v neposlední řadě se naučit zvládat změny, které s sebou rychlý vývoj ve všech oblastech nese.

Transformace, o něž vzdělání usiluje, by se měly týkat především schopností ovlivňovat vnější okolnosti tak, aby byly v souladu s našimi představami. Na vytváření těchto představ a jejich prosazování však musíme být připraveni. I když v konečném důsledku chceme změnit své prostředí tak, aby každý jedinec v něm mohl vést důstojný život, musíme se této změny aktivně účastnit – spolu s působením navenek tak jde vždy nutně též o transformaci vnitřní. Vůle ke změně a schopnost ji uskutečňovat jsou totiž podmínky toho, aby se člověk nestal obětí probíhajících změn, ale naopak k nim vědomě přispíval, usměrňoval je dle svých představ. Ne vždy ale tyto schopnosti přirozeně máme – je tak nutné je soustavně rozvíjet, pěstovat. V dalších úvahách nám tedy jde o (vnější a vnitřní) transformaci k udržitelnosti, sledujeme konkrétní předpoklady těchto změn a jejich možné projevy v každodennosti každého z nás, a směřujeme k rozvoji kompetencí nezbytných pro jejich uskutečnění.¹⁵

3. OBLAST – OBČANSTVÍ A ODPOVĚDNOST

Kompetence pro osobní i společenský život

VU je nejen výchovou (ve smyslu posilování hodnot), jde zde také o rozvoj celkových schopností pro životní praxi – v soukromém životě, i v rámci aktivního občanství.¹⁶ Vzdělání tohoto typu je zaměřené na kompetence, jež jsou tak jedním z východisek pro stanovení vzdělávacích cílů.¹⁷ Obecně jsou pro tvorbu programu VU určeny

¹⁵ Více viz (Dlouhá et al., 2021).

¹⁶ Vztah občanského vzdělávání a VU je velmi těsný, propojení obou aspektů je zdůrazněno i ve Strategii vzdělávací politiky ČR do roku 2030+ „Cílem vzdělávání pro udržitelný rozvoj je vybavit občana kompetencemi (znalostmi, dovednostmi a postoji) k sociálně a environmentálně odpovědnému jednání (jednání odpovědnému vůči přírodě i lidem). Jde tedy o schopnost jednat jako zodpovědný občan a plně se podílet na občanském a společenském životě na základě porozumění environmentálním, sociálním, ekonomickým, právním a politickým pojmům a strukturám současné demokratické společnosti, jakož i celosvětovému vývoji a jeho udržitelnosti.“ (MŠMT, 2020). V etapě základního vzdělávání jsou to právě klíčové kompetence občanské, které korespondují se vzdělávacími cíli VU (NPI, 2021).

¹⁷ Přehled kompetencí pro VU obecně byl autory popsán dříve (Dlouhá et al., 2019); jejich využití ve vzdělávání k odpovědné spotřebě (jakožto jeho teoretický základ i analytický nástroj

Tabulka 1. Vzdělávací cíle SDG 12 „Odpovědná spotřeba a výroba“ (UNESCO, 2017), upraveno.

SDG 12 Odpovědná spotřeba a výroba	
Pěstovat udržitelné vzorce výroby a spotřeby	
Přehled vzdělávacích cílů pro SDG 12 „Udržitelná spotřeba a „výroba“	
Kognitivní vzdělávací cíle (Učit se znát)	<ol style="list-style-type: none"> 1. 1. Žák popíše, jak individuální životní styl ovlivňuje sociální, ekonomický a environmentální rozvoj. 1. 2. Žák vysvětlí vzorce výroby a spotřeby a řetězce vztahů; rozumí vzájemné provázanosti výroby a spotřeby (nabídka a poptávka, toxické látky, emise CO₂, tvorba odpadu, zdraví, pracovní podmínky, chudoba atd.). 1. 3. Žák srovná role, práva a povinnosti různých aktérů ve výrobě a spotřebě (médiá a reklama, podniky, obce, legislativa, spotřebitelé atd.). 1. 4. Žák popíše strategie a postupy udržitelné výroby a spotřeby. 1. 5. Žák hodnotí dilemata/kompromisy nezbytné pro dosažení udržitelné výroby a spotřeby a nutnost související změny ekonomického systému.
Socio-emocionální vzdělávací cíle (Učit se být. Učit se žít společně)	<ol style="list-style-type: none"> 2. 1. Žák je schopen komunikovat nezbytnost udržitelných postupů ve výrobě a spotřebě. 2. 2. Žák je schopen povzbudit ostatní, aby se zapojili do udržitelných postupů v oblasti spotřeby a výroby. 2. 3. Žák je schopen rozlišovat mezi potřebami a přáními a přemýšlet o svém vlastním spotřebitelském chování ve světle nároků přírodního světa, ostatních lidí, kultur, zemí a budoucích generací. 2. 4. Žák je schopen představit si udržitelný životní styl budoucnosti. 2. 5. Žák je schopen cítit zodpovědnost za environmentální a sociální dopady svého chování jako výrobce nebo spotřebitel.
Behaviorální vzdělávací cíle (Učit se pracovat a rozhodovat se)	<ol style="list-style-type: none"> 3. 1. Žák je schopen plánovat, uskutečňovat a hodnotit aktivity související se spotřebou a využívat přitom běžná kritéria udržitelnosti. 3. 2. Žák je schopen vnímat, účastnit se a ovlivňovat rozhodovací procesy týkající se spotřeby ve veřejném sektoru. 3. 3. Žák je schopen podporovat udržitelné vzorce výroby. 3. 4. Žák je schopen kriticky převzít roli aktivního účastníka na trhu. 3. 5. Žák je schopen zpochybnit kulturně a společensky založené vzorce ve spotřebě a výrobě.

Tabulka 2. Srovnání akčních kompetencí (Jensen, Schnack, 1997 – autoři popisují čtyři základní složky akční kompetence) s klíčovými kompetencemi k udržitelnosti (UNESCO, 2017).

Akční kompetence	Klíčové kompetence pro udržitelnost
Znalosti a vhled Rozvoj znalostí o tématech sociální, environmentální a ekonomické udržitelnosti a možných řešení těchto problémů. Jensen a Schnack zdůrazňují, že znalosti jsou jen jednou součástí akční kompetence.	Kompetence kritického myšlení
	Kompetence systémového myšlení
Zapojení se Rozvíjení odhodlání k akci. Klíčovou součástí je zapojení studentů do rozhodovacích procesů a možnost být aktivními občany.	Kompetence sebeuvědomění
	Kompetence spolupráce
Vize Kreativní uvažování nad tím, jak mohou studenti sami přispět k lepšímu světu.	Anticipační kompetence – schopnost předvídání
	Normativní kompetence – schopnost porozumět normám a hodnotám
Akční zkušenosti Účast studentů na projektech, které se zaměřují na řešení konkrétních problémů nebo jsou koncipovány na základě očekávání určitého dopadu. Akčnost (action-taking) zde znamená dobře uvážený a úmyslný proces, který přesahuje pouhou „aktivitu“ či „zkušenost“.	Strategická kompetence
	Integrovaná kompetence k řešení problémů

Kompetence pro aktivní občanství

klíčové kompetence pro Cíle udržitelného rozvoje (SDGs), které byly rozpracovány do podoby vzdělávacích cílů pro každý ze 17 těchto SDGs.¹⁸ My se v dalším budeme podrobněji zabývat kompetencemi pro SDG 12 (viz tabulka 1, příloha 4 a závěr této kapitoly).

Srovnání kompetenčních rámců

Klíčové kompetence k udržitelnosti velmi těsně souvisí se schopnostmi potřebnými pro aktivní občanství, tzv. akčními kompetencemi (levý sloupec viz tabulka 2; pravý sloupec ukazuje srovnání s klíčovými kompetencemi udržitelnosti). Jednotlivé složky akční kompetence vyjadřují podstatné znaky společenské angažovanosti a jsou uspořádány jako čtyři fáze procesu, v němž si postupně žák/student uvědomuje potřebnost určité akce, a tu je pak schopen uskutečnit. Důležitou součástí těchto kompetencí je schopnost přemýšlet o budoucnosti (navrhovat vize a způsoby jejich naplnění), a následně plánovat a realizovat akce, které vedou k žádoucím změnám ve společnosti (což může být i menší

využitelný při tvorbě programu) pak v dalším textu na toto téma (Dlouhá et al., 2020).

¹⁸ Podrobný přehled kompetencí pro všechny Cíle viz (UNESCO, 2017).

Obrázek 2: Model dětské participace Laury Lundy (2007).

komunita, např. třídní kolektiv). Podrobnější srovnání těchto dvou kategorizací viz (Dlouhá et al., 2021). Aby tyto kompetence mohly být účinně rozvíjeny, akční zkušenost musí být úspěšná – vést k zamýšlenému cíli. Ve škole je k tomu zapotřebí vytvořit vhodné prostředí, kdy názory dětí mají svou váhu a jejich akce jsou opravdovou zkušeností toho, jak se mohou zapojit do veřejného dění.

Model dětské participace

Zde hraje roli model participace Laury Lundy (2007), díky kterému jsou názory dětí vyslyšeny a mají určitý dopad na jejich situaci (podmínky, prostředí ve škole atd.).¹⁹

Z tohoto stručného přehledu je patrné, že i pro smysluplné občanské vzdělávání je nezbytné umět si vytvářet vize budoucnosti a ty potom naplňovat.²⁰ Takové vzdělávání je založeno na hodnotách, nikoli výhradně oborových znalostech. **Vzdělání tak již není chápáno jako (pouze) příprava na budoucí povolání, ale spíše pro život ve společnosti, kde jde o sladění zájmů soukromých a obecných a kde příprava na zaměstnání je až druhotným cílem, po nutnosti vytvořit předpoklady k zapojení**

¹⁹ Více viz (Henderson, v recenzi; Dlouhá, et al., 2021).

²⁰ Viz též (Henderson, Dlouhá, v recenzi).

se do jiných společenských procesů. Zde znalosti hrají roli druhotnou (jakožto nástroje pro uskutečnění plánů), naopak hodnoty, jakožto základ všech rozhodnutí, nabývají na významu. Pro tento typ vzdělávání je pak důležité rozlišovat mezi vzdělávacími cíli v oblasti kognitivní, sociálně-emoční a behaviorální a následně pečovat o všechny tři složky. V českých podmínkách to představuje mj. příležitost položit důraz na nekognitivní složky vzdělávání, tedy znovu posilovat význam „výchovy“, tentokrát ale v souvislostech uplatňování vědeckých poznatků pro „nápravu světa“.

4. OBLAST – ZNALOSTNÍ VÝCHODISKA

Jak podrobněji popisujeme v [Odborných podkladech k odpovědné spotřebě](#), existují 3 strategie pro změnu životního stylu, které dohromady tvoří tzv. rámec REDuse (Refuse – vyhnout se; Effuse – užívat efektivně; Diffuse – užívat jinak):²¹

Refuse: je založen na změně chování a dobrovolné skromnosti, zahrnuje způsoby, jak odmítnout výrobek.²²

Effuse: vychází z možností, jež nabízí technologický pokrok, zelená/cirkulární ekonomika; z hlediska spotřebitele vyžaduje zásadu neplýtvat, užívat výrobky efektivně – a na základě toho si volit výrobky s určitými parametry.

Diffuse: zde se uplatňují inovativní postupy, tento přístup vyžaduje nejen znalosti o výrobcích (a jejich vědomou volbu), uplatňují se zde vztahy v komunitě a hledání společných řešení.

Každá z těchto strategií vyžaduje jiný vzdělávací přístup – rozvíjí totiž různé charakterové vlastnosti a kompetence. Vzdělávání by mělo kombinovat tyto přístupy tak, aby žáci/studenti byli schopni uplatnit každý z nich tam, kde je to vhodné. Příklady takového uplatnění viz tabulka 3 – ukazuje možnosti jejich využití v různých oblastech spotřeby.

Je totiž dále třeba vědět, že těchto oblastí spotřeby je pět a každá z nich má svá specifika: potraviny, mobilita (využití různých doprav-

²¹ (Akenji, Chen, 2016, str. 28–29).

²² Tento přístup je nejradikálnější a vychází ze zkušenosti s odpady a hierarchie nakládání s nimi (nejlepší odpad je ten, co vůbec nevznikne). V ČR není problematika odpadu vyřešena – vůbec se zatím netřídí např. textil a dřevo, skládky jsou problém, například u nás na skládkách končí polovina směsného odpadu (v Německu a Rakousku jen 1%, resp. 3%), problematika recyklace není obecně chápána (třídění nerovná se recyklace, sama recyklace je drahý proces). Zdroj: Dagmar Milerová Prášková (INCIEN), oponentský posudek.

Tabulka 3. Naplňování strategií REDuse v pěti oblastech životního stylu: při spotřebě potravin, v mobilitě, v rámci bydlení a vybavení domácnosti, při nákupu spotřební zboží a v trávení volného času. Zdroj: (Akenji, Chen, 2016).

Doména životního stylu	Refuse – vyhnout se	Effuse – užívat efektivně	Diffuse – užívat jinak
Obecné příklady	<ul style="list-style-type: none"> bojkotovat vyhýbat se 	<ul style="list-style-type: none"> ekologicky inovovat udělat si sám (kutilství) opětovně používat šetřit 	<ul style="list-style-type: none"> sdílet spolupracovat lokalizovat (využívat místní zdroje) ekologicky inovovat
Potraviny	<ul style="list-style-type: none"> minimalizovat potravinový odpad rozdílovat prodej podle „minimální trvanlivosti“ a „spotřebujte do“, tj. nějaké jídlo je bezpečné konzumovat dokonce po „datu minimální trvanlivosti“ bránit nadměrné spotřebě živočišných produktů, zejména červeného masa vyhnout se prefabrikovaným produktům a nákupům v akci (XL balení, 3 za cenu 2...) 	<ul style="list-style-type: none"> upřednostňovat místní, čerstvé, v sezóně vypěstované a/nebo ekologické produkty před exotickými a mimosezónně dovezenými výrobky nakupovat certifikované produkty (např. fair trade) kompostovat, třídít bioodpad 	<ul style="list-style-type: none"> podnikat konzumaci zdravých, chutných a vyvážených jídel s malou ekologickou stopou v pracovní kantýně nebo školní jídelně nakupovat bez obalu účastnit se místních farmářských trhů/ systému bedýnek stát se členem KPZ komunitou podporovaného zemědělství podporovat a investovat do komunitních projektů či družstev pěstovat sám (zahrádky, balkóny)
Mobilita	<ul style="list-style-type: none"> omezovat používání soukromých automobilů snižovat počet jízd jedné osoby ve vozidle 	<ul style="list-style-type: none"> užívat veřejnou dopravu jako součást nebo celou cestu do práce volit chůzi nebo jízdu na kole po velmi krátkou dobu, např. pro cesty do místního malého obchodu 	<ul style="list-style-type: none"> využívat systém sdílení automobilů nebo členství v autoklubu sdílet automobily pro dojíždění za prací organizovat telekonference nebo zařízení pro komunikaci na dálku místo osobních schůzek
Bydlení a vybavení domácnosti	<ul style="list-style-type: none"> nebydlet ve velkých domech (s nízkou obsazeností) nereagovat na zbytečně propagované produkty/slevy nepoužívat větší množství a/nebo velké elektronické a elektrické spotřebiče, jako jsou televizory a ledničky 	<ul style="list-style-type: none"> izolovat domy efektivně se chovat z hlediska spotřeby energie a vody zvolit obnovitelné zdroje energie stavět „pasivní domy“ 	<ul style="list-style-type: none"> zahájit nebo se připojit k (sousedské) „knihovně věcí“ a/nebo sdílení zřídka používaného nářadí a spotřebičů pro domácnost použité a nepotřebné vybavení předat někomu jinému (re-use centra, online bazary)
Spotřební zboží	<ul style="list-style-type: none"> zříci se výrobků k jednorázovému použití, jako jsou plastové sáčky, holicí strojky, plastové kelímky, čisticí prostředky na jedno použití zamýšlet se nad tím, co opravdu potřebuji a jak často 	<ul style="list-style-type: none"> opravit, recyklovat, upcyklovat (udělat ze starého výrobek vyšší kvality – z roztrhaných jeansů batoh...) nakupovat z druhé ruky 	<ul style="list-style-type: none"> odevzdat ke znovuvyužití staré, ale stále použitelné položky (oblečení, elektronika, nábytek) pronajmout méně často používané zboží místo jeho koupě swapovat (vyměnit za něco jiného)
Volný čas	<ul style="list-style-type: none"> omezit turistiku na ekologicky citlivá místa (hotspoty biologické rozmanitosti) 	<ul style="list-style-type: none"> volit činnosti/zkušenosti s malým dopadem, přesto příjemné pro trávení volného času (zahradničení, návštěva parků a místního muzea, divadla, jízda na kole, dobrovolnictví, rodinná oslava/piknik) 	<ul style="list-style-type: none"> účastnit se nebo zahájit komunitní (zahradkářské) projekty

Body obratu – změna
paradigmat ve společen-
ských vědách

ních prostředků), bydlení a vybavení domácnosti, spotřební zboží a oblečení, trávení volného času. Každá ze strategií je založena na konzistentním, od dalších oblastí odlišném přístupu. Strategie Refuse vyžaduje dobrovolnou skromnost – zde může být výchovné působení vedeno napříč 5 oblastmi spotřeby, zaměřit se na pěstování střídmosti, která může souviset například s požadavky na kvalitu výrobků a služeb nebo jednodušší, ale hlubší zážitky v oblasti trávení volného času. Další strategie vyžadují kromě ochoty přemýšlet o svých zvyklostech i některé specifické znalosti, například o výrobcích z hlediska jejich efektivního provozu (Effuse), nebo přehled o nových možnostech, jak úspory hledat ve spolupráci, které jsou spojeny s inovacemi v oblasti životního stylu (Diffuse).

Z hlediska obsahu tohoto typu vzdělávání je dále vhodné se zaměřit na sledování nových konceptů v oblastech, jichž se spotřeba dotýká (environmentální, ale i sociální a ekonomická). Některé z nich by se mohly stát možnými body obratu, které mění jejich základní východiska a přístupy v daném oboru tak, aby nebyly v rozporu s představami udržitelného rozvoje. Pochopení těchto pojmů by mohlo vést i k hlubšímu a názornému chápání samotných oborů, jimž vzdělávání mnoho pozornosti nevěnuje (ekonomie, sociologie). Současně budou tyto nové teoretické koncepty velmi pravděpodobně hrát významnou roli v budoucnosti – a mohou změnit způsob přemýšlení o záležitostech praxe (a samozřejmě spolu s tím měnit i praxi samotnou). Přehled některých těchto konceptů viz (Dlouhá et al., 2021); jejich vysvětlení viz [Odborné podklady k odpovědné spotřebě](#).

Výuka založená
na fenoménech – nový
kurikulární koncept

5. OBLAST – HOLISTICKÉ POJETÍ

Přes různost přístupů i zdrojů, z nichž jsou čerpány potřebné informace, je vzdělání v této oblasti vedeno holisticky. Toto celostní pojetí výchovy a vzdělávání je založeno v harmonickém vyvažování domén učení tak, aby se osobnost člověka rozvíjela celkově. Holistický přístup se projevuje také integrací vzdělávacích oborů/předmětů, například hledáním témat (většinou z praxe), u nichž se nabízí možnost mezipředmětového propojení a využití poznatků různých oborů. Na nižších stupních vzdělávacího systému je takový přístup přirozeně součástí snahy o názornost výuky, představení látky v kontextu běžné zkušenosti; na vyšších je třeba hledat složitější mezipředmětové vazby. To by za jistých okolností mohlo vést ke snaze o uchopení komplexních jevů, tzv. fenoménů, které je nutné chápat z hlediska různých oborů (například voda, vzduch nebo další živly ve světle vědeckého poznání chemie, fyziky i některých praktických disciplín; v rámci společenských věd a jejich přesahů mohou sloužit jevy jako město,

venkov, krajina...). To by následně mohlo vést i k proměně vzdělávání, jež se na takové jevy orientuje, viz box 5.

Box 5. Typ výuky členěný podle fenoménů, s nimiž se žáci setkávají ve svém životě, tedy nikoli jednotlivých předmětů, je součástí finského kurikula. Z hlediska obecných cílů Finové zrušili oborově vedené vzdělávání a zavedli tzv. „Phenomenon Based Learning“, jakési „jevově orientované vzdělávání“. Fenomény jsou přitom interdisciplinárně pojatá témata, při jejichž poznávání lze propojit jak samotné vzdělávací obory, tak také zkušenosti z každodenního života – více viz (Brdička, 2015). Oficiální finský web v angličtině: Phenomenal Education, který koncepci představuje, má tři hlavní části – Vytvořme školu budoucnosti, Aplikujme jevově orientované vzdělávání a Založme změnu na digitalizaci.

Finská kurikulární reforma postavila do centra pozornosti člověka jako lidskou bytost (z hlediska rozvoje osobnosti) a VU (z hlediska požadavků společnosti na vzdělání). Kurikulum zahrnuje všechny oblasti školní práce, je orientováno na budoucnost (je „vizionářské“). Mezi tzv. strategické kompetence patří schopnost překračovat hranice (oborů), nakládat s minulostí, přítomností i budoucností a realizovat odpovědné akce. Celek kurikula má být koherentní v oblasti sociální a emocionální (kde má hodnotové základy prosazovat v celé kultuře školy) i z hlediska kognitivní koherence (kde sleduje rozvoj tzv. transversálních kompetencí v mezioborových modulech výuky). Hodnoty udržitelnosti jsou v centru pozornosti (respekt k nim je podstatou občanství) – viz (Halinen, 2016).

Pochopení společenských věd na základě osobní zkušenosti

Odpovědná spotřeba je jedním takovým fenoménem – je znám z každodenního života, souvisí se zvyklostmi a životním stylem každého z nás. Při bližším pohledu na něm ale můžeme demonstrovat složité koncepty přírodních i společenských věd a jejich vzájemné souvislosti. To je i určitá příležitost pro náš vzdělávací systém, který na tyto obory příliš důraz neklade a orientaci ve společenském dění neumí zprostředkovat tak, aby děti byly jeho součástí. Hlubší pochopení každodenních zvyklostí a životního stylu by takové znalosti mohlo názorně podpořit.

ZÁVĚR – VZDĚLÁVACÍ VÝZVY A MOŽNÉ ODPOVĚDI

Osobní versus systémová rovina vzdělávání

Vzdělávání je soustavně potřeba obohacovat o celostní rozměr a diskutovat/využívat zaměření na kompetence, které míří na všechny domény učení. Právě klíčové kompetence pro SDGs zmíněné výše (viz též příloha 3) do značné míry integrují předchozí diskutované součásti VU – jak ty, které působí v osobní rovině, tak také ty, jež jsou potřebné pro zapojení do společnosti. Je v nich tedy vyvážen systémový i osobní pohled – jak dále ukážeme, osobní přístup je jiný než systémový, což je třeba zohlednit. Pokud si toho budeme vědomi, lze obě perspektivy s výhodou využít, a právě výchova/vzdělávání k odpovědné spotřebě k tomu poskytuje bezpočet příležitostí.

Kompetence pro SDG 12

Za hlavní východisko zde budeme považovat kompetence pro SDG 12, protože integrují všechny výše zmíněné aspekty vzdělávání pro udržitelnost a zvláště se zaměřují na oblast odpovědné spotřeby (takto byly navrženy – specifický soubor kompetencí jakožto vzdělávacích cílů ve vzdělávání k odpovědné spotřebě viz příloha 4). Důležité je, že zohledňují všechny domény učení (jsou navrženy vyváženě v doméně kognitivní, socio-emocionální a behaviorální); současně lze sledovat jejich význam pro nastartování změn na individuální úrovni i v rámci menšího společenství (dimenze transformativního učení – od holistického myšlení, přes předvídaní budoucnosti, po dosažení transformace). Patrná je také souvislost s akčními kompetencemi, a tím i se vzděláváním pro budoucnost; výsledkem tohoto typu učení je tak schopnost aktivně se zasazovat o stav světa, jaký bychom chtěli mít. Tyto kompetence pro SDG 12 budeme dále používat jako základ pro stanovení vzdělávacích cílů v praxi.

PRAKTICKÁ ČÁST

V této části budeme diskutovat, jak navrhnout a realizovat program výchovy/vzdělávání k odpovědné spotřebě ve školách tak, aby vycházel z teoretických úvah představených výše, současně ale naplňoval potřeby praxe v českých školách. Teoretická východiska zde adaptujeme pro konkrétní vzdělávací program tak, aby pomohla při stanovení vzdělávacích cílů v konkrétních podmínkách a současně umožnila zhodnotit jejich naplňování. Programy vytvořené na tomto základě je možno zařadit do výuky v rámci mimoškolní činnosti, zároveň ale popisujeme souvislosti takto pojaté výuky s RVP,²³ které případně povedou k jeho uplatnění ve školní výuce. Plné začlenění do kurikula bude na místě, dojde-li na výuku fenoménů, namísto oborově vymezených předmětů (viz box 5). Ale ačkoli se tento krok zdá být do budoucna nevyhnutelným (stoupající množství poznatků, které jsou stále oborově specifičtější, ve vzdělání jinak využít nejde), v českém školství je podoba revize závazného kurikula zatím nejasná. Potřebné změny, které navržený program vzdělávání k odpovědné spotřebě přináší, se tedy prozatím promítají do neformální oblasti. Zde se zaměřuje na rozvoj důležitých kompetencí, a to jak učitelů, tak i žáků – předpokládáme, že právě tyto kompetence budou nepochybně hrát v budoucnu podstatnou roli. Z obecného hlediska jde o jednu z možných cest k celostnímu vzdělání, a tedy i vzdělanosti jako takové, v současném informačně přehlceném prostředí.

23 Viz dokument Vztah metodických listů a RVP.

STANOVENÍ VZDĚLÁVACÍCH CÍLŮ

Osobní a systémové
hledisko pro reflexi
a plánování změn

Prvním krokem, který návrhu jakéhokoliv programu musí předcházet, je stanovení vzdělávacích cílů. Zde se zaměřujeme na pochopení trendů ve společnosti, ale pracujeme i s kompetencemi, které hrají svou roli v osobní rovině – některé, např. kompetence sebepojetí, souvisí velmi se životním stylem, neboť to, jak žijeme, odráží naši osobnost, a na druhé straně to, jak o sobě smýšlíme, či chtěli bychom smýšlet, formuje naše zvyklosti a životní styl jako celek. Při stanovení vzdělávacích cílů tak budeme o obou přístupech (systémový, osobní) uvažovat současně, a to tak, aby se vzájemně obohacovaly. V osobní rovině tak sledujeme postup přehodnocení našich stávajících zvyklostí a příklon k hodnotám udržitelnosti (transformativní cíle), v rovině systémové pak využíváme poznatky vědy, které pro takovou změnu pohledu svědčí nebo ji umožňují realizovat v praxi (prostřednictvím rozhodnutí na politické úrovni). Ve svém celku tak důraz na rozvoj kompetencí poukazuje na možnosti uplatnění současného poznání k proměně vlastního života i života společnosti. Abychom přispěli k vyplnění možných mezer v našem vzdělávacím systému, budeme dbát na to, aby osobní rozměr byl explicitní a bylo možné jej v každé fázi programu reflektovat či dokonce hodnotit.

Postup/design metodiky pro vzdělání k odpovědné spotřebě začíná u stanovení principů a vzdělávacích cílů (viz příloha 5).

Zde vycházíme z kombinace a vzájemné interakce aktuálních výsledků vědy a principů i potřeb vzdělávání tak, aby každý krok v individuální rovině bylo možné si rozmyslet na (historických či geograficky vzdálených) příkladech a plánovat či uskutečňovat s využitím relevantních argumentů, založených na vědeckých závěrech. V dalším plánování pak tyto dvě součásti oddělíme – budeme pracovat s kompetencemi jakožto cíli výchovy/vzdělávání na straně jedné (viz následující kapitola Kompetence jako vzdělávací cíle programu) a s poznatky vědy, jakožto „materiálem“ s jehož pomocí bude možné tyto kompetence pěstovat a zkoušet uplatňovat v praxi (viz následující kapitola Využití odborných podkladů).

Zapojení všech domén
učení

Se zohledněním vzdělávacích cílů (kompetence) a obsahu tohoto typu vzdělávání (zmněný znalostní základ, principy a pojmy odpovědné spotřeby) jsme navrhli program vzdělávání k odpovědné spotřebě tak, že žáci/studenti procházejí cyklem proměny – od reflexe skutečnosti, uvědomění si jejich pozitivních a negativních stránek, případně rizik, k vizi a jejímu uskutečnění, které vede ke změně, a to hlavně v osobní rovině. Jednotlivé fáze tohoto procesu, cíle v jejich rámci i znalosti potřebné k naplňování těchto cílů, dále rozebereme podrobněji.

Obrázek 3: Plán lekcí pro odpovědnou spotřebu, který byl využit pro konstrukci programu na 4 stupních vzdělávacího systému (MŠ, ZŠ – první a druhý stupeň, SŠ).

1. LEKCE: PŘÍBĚH TRIČKA

Obsah lekce: Každý výrobek má svůj příběh – výrobní cyklus. Výrobek pochází výrobními fázemi a každá z nich má větší či menší vliv na životní prostředí a na sociální sféru. Velký vliv mají také finanční toky během cyklu. Pokud nahlédneme do zákulisí výrobního cyklu a naučíme se vnímat výrobky s jejich příběhem a s dopady výrobního cyklu na přírodu, lidi a ekonomiku, pomůže nám to v rozhodování, zda chceme naše spotřební chování měnit ve prospěch udržitelnosti. Je důležité pochopit souvislosti, proč volit udržitelné řešení.

✳ Aktivita navíc: Posouzení i jiného výrobku než trička a dopadů v různých fázích výroby u dalších výrobků.

ODPOVĚDNÁ SPOTŘEBA A ŽIVOTNÍ STYL

Výstupy

Třídí

Plakát Cyklus výroby doplněný o pozitivní a negativní dopady a o environmentálně odpovědná řešení.

Osobní

Vlastní náskres či schéma výrobního cyklu.

Pojmy

Fáze výroby
Dopady na životní prostředí – environmentální, sociální a ekonomické
Vztahy v rámci výrobního cyklu.

Cíle

- Žák vyjmenuje a popíše jednotlivé fáze výroby textilu od získání surovin až ke koncovému výrobku.
- Žák vyhodnotí pozitiva a negativa různých přístupů k výrobě.
- Žák navrhne, jak je možné cyklus výrobku upravit, aby byl šetrnější k životnímu prostředí.
- Žák vyhodnotí, v jakých fázích může výrobní cyklus sám ovlivnit a navrhne postupy.
- Žák zmapuje vztahy, které nastávají v různých fázích.

2. LEKCE: JAK A PROČ VĚCI POŘIZUJEME

Obsah lekce: Pro odpovědné pořizování výrobků, je potřeba zjistit, jaké způsoby pořizování výrobků existují, a porovnat a vyhodnotit, které způsoby jsou k přírodě a lidem odpovědnější a které méně. Je důležité podrobně nahlédnout proces nejběžnějšího způsobu pořizování výrobků, nakupování. Je nezbytné porozumět informacím o výrobcích a vědět, kde tyto informace najít. Stejně tak je potřeba porozumět i reklamním a marketingovým strategiím, které ovlivňují pořizování výrobků. Pokud se seznámíme s kritérii odpovědného pořizování výrobků a stanovíme si vlastní kritéria pro posuzování a pořizování výrobků, bude snazší volit odpovědná řešení, např. rozhodnout se, zda daný výrobek opravdu potřebujeme.

✳ Aktivita navíc: Natočení reklamy pro navrženou akci, podle scénářů, které vznikly během lekce.

Výstupy

Třídí

Plakát Jak výrobky pořizujeme a plakát Jak nakupujeme, návrh reklamní/marketingové kampaně u vyšších ročníků.

Osobní

Čenovka pro odpovědný nákup trička.
Vlastní znázornění odpovědného nákupu.

Pojmy

Pyramida odpovědného pořizování výrobků
Kritéria výběru výrobků – životní potřeby, praktická kritéria
Reklamní a marketingové strategie
Ekoznačení

Cíle

- Žák vyjmenuje a popíše jednotlivé fáze výroby textilu od získání surovin až ke koncovému výrobku.
- Žák vyhodnotí pozitiva a negativa různých přístupů k výrobě.
- Žák navrhne, jak je možné cyklus výrobku upravit, aby byl šetrnější k životnímu prostředí.
- Žák vyhodnotí, v jakých fázích může výrobní cyklus sám ovlivnit a navrhne postupy.
- Žák zmapuje vztahy, které nastávají v různých fázích.

4. LEKCE: JAK SI ŽIJEME, JAKÝ MÁME ŽIVOTNÍ STYL

Obsah lekce: Každý člověk žije určitým způsobem života – volí svůj životní styl a během života používá výrobky podle svých potřeb. Naše vzorce chování jsou závislé na čase, společenském kontextu a společenských normách a pravidlech. Je na každém z nás, jak odpovědný způsob života zvolíme. Proto je důležité seznámit se s různými životními styly a vyhodnotit ten svůj. Na základě získaných informací, dovedností a zkušeností je možné vyhodnotit své chování a rozhodnout zda a jak chceme své zvyky, chování či životní styl měnit směrem k odpovědnější spotřebě v školním/třídním životě a v osobním životě.

★ Aktivita navíc: Hodnocení uspořádané akce a toho, zda a jak se nám podařilo realizovat naše předsevzetí. Diskuze o tom co se nedaří a návrh změny plánu.

Výstupy

Třídní

Plakáty a koláže znázorňující různé životní styly
Plánování opatření vedoucích k odpovědnější spotřebě v rámci třídy/školy

Poselství škole, komunitě, světu

Osobní

Koláž reflektující životní styl žáka
Osobní předsevzetí směřující k odpovědné spotřebě

Pojmy

Životní potřeby vycházející z Maslowovy pyramidy
Životní styly, členění LOHAS
Recyklace

Cíle

- Žák porovná různé životní styly s vlastní situací (I. stupeň)
- Žák naplánuje opatření, která by mohla vést ve společnosti, ve třídě, v jeho osobním životě k žádoucí změně.
- Žák zaznamená, co již dělá, co by chtěl změnit a co změni do 1 měsíce.
- Žák rozezná různé životní potřeby lidí, a ví, co mu je pomáhá uspokojovat.
- Žák porovná své současné postoje (odpovědi na otázky) s postoji (s odpověďmi) z lekce první.

3. LEKCE: JAK VĚCI POUŽÍVÁME

Obsah lekce: Užívání výrobků, jejich další využití a jejich odkládání, je nezbytnou součástí odpovědné spotřeby. Aby bylo co nejefektivněji využito vše, co bylo do výrobku vloženo (lidská práce, přírodní strategie a zdroje), je potřeba se seznámit se strategiemi, které prodlužují výrobkům život, ať už se jedná o ohleduplné používání, nebo hledání možností, jak výrobky využít jinak. Pokud je nezbytné výrobky odložit, je důležité znát strategie pro odpovědné odložení. Seznámení se s výše uvedenými strategiemi nám umožní přijmout opatření, které pomohou snížit spotřebu, aniž by se snížila kvalita života. Zodpovědným nákupem, dlouhodobým užíváním a odpovědnými odkládáním zmenšujeme také dopady výroby.

★ Aktivita navíc: Uspořádání akce pro spolužáky, rodiče či veřejnost – zaměřené na spotřebitelské alternativy

Výstupy

Třídní

Seznam možností, jak výrobky užívat a jak dát výrobkům druhý život
Nápadník akcí. Plán akce pro školu, rodiče nebo veřejnost.
Plakát či reklama na tuto akci.

Osobní

Vlastní návrh prodloužení příběhu výrobku

Pojmy

REDuse – Refuse – odmítnutí,
Effuse – efektivní využívání,
Diffuse – odlišné využívání,
Třídění odpadu
Recyklace

Cíle

- Žák zmapuje, jaké výrobky ve svém životě lidé používají (a v jakém množství), dokáže je porovnat s tím, co používá sám.
- Žák popíše/navrhne možnosti užívání výrobku, tak aby jeho život byl co nejdelší.
- Žák popíše/navrhne možnosti prodloužení života výrobku a případně takové strategie výroby, které umožní další využití.
- Žák naplánuje akci a její propagaci a akci realizuje.
- Žák vytvoří nápadník akcí.

**ODPOVĚDNÁ
SPOTŘEBA
A ŽIVOTNÍ STYL**

Kompetence propojují
kognitivní, sociální,
emocionální a behaviorální
domény učení

KOMPETENCE JAKO VZDĚLÁVACÍ CÍLE PROGRAMU

Výše uvedený obrázek je vlastně logickým rámcem programu, který pro každou z jeho fází stanovuje cíle, výstupy (a to v osobní rovině i na úrovni „komunity“, kterou je v tomto případě třída) a jednotlivé aktivity „rámuje“ příběhem, jenž by měl vést učitele k volbě či navrhování konkrétních činností dle podmínek dané školy a třídy. Nabídka metodicky zpracovaných aktivit je ovšem i součástí této Metodiky – viz kapitola Metodické listy pro učitele.²⁴

V dalším postupu budeme tento rámec pokládat za východisko, které nám poslouží pro „překlopení“ cílů stanovených v obecné rovině do podoby konkrétních kompetencí, což umožní jejich specifikaci pro jednotlivé stupně vzdělávání. Tyto konkrétní námi stanovené cíle a kompetence srovnáme také s teoreticky zakotvenými systémy kompetencí (viz příloha 6) a dále je rozpracujeme do podrobných metodických návrhů pro učitele (další kapitoly).

ROZLIŠENÍ CÍLŮ DLE VĚKU

Věková specifika

Významným aspektem, který je nutné při stanovení vzdělávacích cílů respektovat, jsou věková specifika cílové skupiny. Vývojové rozdíly v rovině kognitivní, afektivní i konativní predikují konkrétní podobu cílů udržitelné spotřeby a v tomto kontextu je musí pedagogové různých stupňů škol nahlížet. Nápomocný jim k tomu může být [materiál, který rozpracovává cíle odpovědné spotřeby](#) ve čtyřech definovaných krocích:

- Uvědomění si vlastní situace
- Uvědomění si dopadů životního stylu
- Znalost strategií udržitelné spotřeby
- Víze budoucnosti

V každém z těchto kroků představujeme sérii konkrétních vzdělávacích cílů pro jednotlivé stupně vzdělávání (MŠ, 1. st. ZŠ, 2. st. ZŠ, SŠ) – v kapitole Systém lekcí. Níže stručně rekapitulujeme rozdílný přístup, jak byl uplatněn v testovaném programu.

²⁴ Plné znění [Metodických listů](#) je dostupné na www.odpovednaspotreba.cz.

Rozdílné pojetí pro věkové skupiny

MŠ – děti se s tématem spíše seznamují hravou formou a získávají základní informace o tématu. Za pomoci dospělých zkoušejí hledat způsoby a možnosti, jak se aktivně zapojit do změn.

I. stupeň ZŠ – přetrvává hravější forma pojetí lekcí, ale informace jdou více do hloubky a hledají širší souvislosti a propojení s běžným životem, resp. životem v rodině. S pomocí dospělých děti hledají možnosti, jak věci měnit.

II. stupeň ZŠ – zde už žáci pracují s náročnějšími informacemi, učí se v nich orientovat, sami hledají souvislosti, z informací vyvozují vlastní závěry, snaží se je přenést do běžného života a samostatně uskutečnit naplánované změny.

SŠ – studenti aktivně vyhledávají informace o tématu, pracují s konkrétními situacemi z vlastního života a vyhodnocují vlastní chování a postoje rozhodují, jak a zda je chtějí změnit. Pracují s příklady z blízkého okolí a hledají možnosti, jak se aktivně zapojit.

Pojetí lekcí pro učitele:

Každá z lekcí pokrývá věkové spektrum dětí, žáků a studentů v rámci jednotlivých stupňů škol. Aktivity jsou voleny tak, aby je bylo možné přizpůsobit pro potřeby dané věkové skupiny, s možností prolínání v hraničních ročnících (např. s žáky první třídy je možné pracovat podle Metodických listů pro MŠ).

Konkrétní příklad takové strukturace je uveden v tabulce 4.

MŠ	Výtvarně vyjádří svou představu o blízké a vzdálené budoucnosti.
1. st. ZŠ	Popisuje své plány v různých časových horizontech.
2. st. ZŠ	Uceleně představuje vizi své vlastní budoucnosti.
SŠ	Popisuje svou představu vlastní budoucnosti, zohledňuje principy odpovědné spotřeby

KONFRONTACE S PEDAGOGICKÝMI PRINCIPY A RVP

Jak začlenit téma odpovědné spotřeby do RVP

Jak již bylo naznačeno, se zařazením tématu udržitelné spotřeby do současného závazného kurikula v podobě komplexního programu se prozatím nepočítá, připravený program proto směřuje spíše do oblasti neformálního vzdělávání. Jeho modifikace pro formální vzdělávání je však za příznivých podmínek možná. Pro tento případ, tedy pokud se pedagog rozhodne námi připravený nebo obdobný program zařadit do výuky, poskytujeme materiál, popisující **propojení témat odpovědné spotřeby s Rámcovými vzdělávacími programy²⁵** pro jednotlivé stupně vzdělávání. Chceme tak dát pedagogům do ruky nástroj, který umožní (v praktické i argumentační rovině) implementaci udržitelné spotřeby do formálního vzdělávání na českých školách.

Struktura odkazovaného materiálu respektuje jednotlivé stupně vzdělávání (MŠ, 1. st. ZŠ, 2. st. ZŠ, SŠ) a vztahuje se konkrétně ke vzorovému projektu. Vzhledem k charakteru tématu odpovědná spotřeba je však jasné, že vybrané očekávané výstupy budou více či méně naplňovány i v dalších tematicky spřízněných programech. Materiál se vztahuje k závaznému kurikulu (RVP) platnému v roce 2021.²⁶

Druhým nástrojem, ulehčujícím pedagogům práci s vzorovým programem i přípravu programu vlastního, jsou [Metodické podklady pro učitele](#). Ty jsou koncipovány jako stručné připomenutí méně častých edukačních postupů, kdy pedagog nemusí dohledávat jejich komplexní charakteristiky, ale v několika bodech si pomocí nich evokuje základní postup a výhody toho kterého přístupu. V metodických podkladech jsou uvedeny stručné charakteristiky skupinové práce, tvorby bezpečného klimatu třídy, bezpečné diskuze, pojmového mapování, brainwritingu, inscenačních metod a dalších přístupů.

VYUŽITÍ ODBORNÝCH PODKLADŮ UČITELI A ŽÁKY/STUDENTY

Ve vědě i v praxi vznikají koncepty, které mění, nebo by mohly změnit, povahu ekonomického systému. Jsou spojeny s pojmy – jako příklad

²⁵ Materiál na webu odpovednaspotreba.cz: [Vztah metodických listů a RVP](#).

²⁶ Na začátku roku 2021 vydalo Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy upravený Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (RVP ZV), kterým se RVP mění s účinností od 1. 9. 2021. Změna zasáhla podobu RVP v několika tematických oblastech – jde o rozšíření informatiky, redukci některých očekávaných výstupů v oblasti Člověk a společnost, např. výstupu zaměřeného na spolupráci, ale i v oblasti Člověk a příroda a dalších. Podnětem pro přezkum kurikulárních dokumentů se aktuálně stala příprava nové [Strategie vzdělávací politiky ČR do r. 2030](#). V současné době probíhá další kolo revize, dokončují se podkladové analytické studie k jednotlivým vzdělávacím oblastem podle RVP. Více viz <http://www.nuv.cz/t/rvp>.

můžeme uvést pojem cirkulární ekonomika, jehož prosazení by mělo vliv nejen na výrobce, ale i na spotřebitele. Pokud by cirkulární principy měly platit obecně (jak prosazuje EU), pak bychom už při nákupu výrobků měli myslet na to, jak s nimi naložíme, až jejich životnost skončí. Vývojové trendy je jistě dobré znát, a to nejen proto, aby nás nepřekvapily. Lze je také využívat v budoucnosti při plánování vlastního života, ale i v širším měřítku, například při tvorbě strategie firmy.

Pojmy poukazující na změnu úhlu pohledu

Součástí této Metodiky je stručný přehled těchto konceptů a pojmů, o kterých se dnes na vědeckém poli intenzivně diskutuje, protože mohou změnit „pravidla hry“ – (nejen) ekonomické myšlení a praxi. Každý pojem stručně vysvětlujeme v materiálu [Odborné podklady k odpovědné spotřebě](#); ukazujeme zde, proč není součástí hlavního proudu myšlení a co je na něm v tomto smyslu „skrytého“, takže to můžeme s dětmi a studenty objevovat na společné výpravě „za“ obecně známou skutečnost.

Přehledná mapa všech pojmů a konceptů užitečných pro pochopení principů odpovědné spotřeby, jak byly zpracovány v Odborných podkladech, viz příloha 7.

Podrobnější rozpracování některých konkrétních pojmů nabízí [Portál odpovědné spotřeby](#) na Enviwiki. Jde o rozcestník k pojmům, jež vznikly v rámci přípravy této Metodiky, i některým zdrojům odjinud.²⁷

MOŽNÉ ZPŮSOBY (SEBE)HODNOCENÍ

Do jaké míry byly stanovené vzdělávací cíle naplněny? To by si měli umět vyhodnotit sami učitelé, nástrojů pro hodnocení kompetencí však příliš mnoho není. K použití se nabízí tzv. hodnotící tabulky, které ovšem nemají obecnou platnost, což může být výhoda – učitelé si je mohou vytvářet pro svou potřebu sami (v tom jsou podobné i samotným kompetencím, které je třeba stanovit jako vzdělávací cíle vždy v závislosti na konkrétních okolnostech, jsou totiž tzv. „kontextově specifické“). Pro hodnocení míry dosažení kompetencí odpovědné spotřeby nabízíme tabulku 5 uvedenou níže. Podrobnější analýza a srovnání s klíčovými kompetencemi pro SDGs viz související práce.²⁸

²⁷ Přehled zde publikovaných textů je možno nalézt i v tabulce [Pojmy udržitelné spotřeby ze stejného zdroje](#) – ta nabízí i srovnání kvality jednotlivých pojmů.

²⁸ Klíčové kompetence udržitelnosti viz (UNESCO, 2017), srovnání viz (Dlouhá et al., 2021).

Tabulka 5. Hodnotící tabulka pro posuzování míry dosažení rozvoje kompetencí k odpovědné spotřebě ukazuje 8 složek kompetence odpovědné spotřeby (zpracováno jako kontinuum); a 3 stupně rozvoje dané složky kompetence u žáků.²⁹

Kritický pohled – žák:		
Přijímá názory a vlivy okolí, nezpochybňuje převažující vzorce myšlení.	Přemýšlí o názorech a vlivech.	Kriticky hodnotí převažující vzorce myšlení a jednání.
Fakta a souvislosti		
Fakta a souvislosti nezná nebo nepovažuje za důležité pro vlastní rozhodnutí.	Zná některá fakta, ale nepoužívá je vždy při vlastním rozhodování.	Zná fakta a širší souvislosti, využívá je při rozhodování.
Sebeuvědomění		
Vnímá své potřeby a přání a zakládá na nich své jednání.	Své potřeby a přání posuzuje s ohledem na potřeby ostatních i nároky přírodního světa; nezohledňuje to ale při jednání.	Své potřeby a přání naplňuje tak, že potřeby ostatních i nároky přírodního světa zůstávají (pokud možno) nedotčeny.
Vztahy v komunitě a širší společnosti		
Spotřební rozhodnutí i způsob užívání výrobků je individuální záležitostí.	Uvědomuje si, že výroba i spotřeba je založena na vztazích.	Při nákupu a užívání výrobků rozvíjí vztahy v komunitě, umí spolupracovat, obecně se zapojuje do dění.
Představa budoucnosti		
Rozhoduje se dle okamžitých pohnutek a přání, nepřemýšlí o budoucnosti a svém vlivu na její podobu.	Vytváří si představu o vlastní budoucnosti, ta ale neovlivňuje rozhodování.	Má vlastní dlouhodobé cíle, které souvisí s udržitelným rozvojem společnosti; řídí jimi svá rozhodnutí.
Odpovědné rozhodování		
Neuvažuje o hodnotách.	Hodnoty zná, ale neumí aplikovat.	Hodnoty vedou rozhodování.
Schopnost plánovat a vést akce		
Znalosti pro odpovědnou spotřebu případně má, ale nevyužívá k akci.	Využívá znalosti pro krátkodobá rozhodnutí či akce.	Využívá znalosti k plánování akcí s dlouhodobými (strategickými) cíli.
Vliv na ostatní a společnost		
Nemá ambice ovlivňovat druhé a dění v okruhu jeho/její působnosti.	Zaujímá kritický postoj, pasivně ovlivňuje.	Ovlivňuje druhé a společnost aktivně.

(EXTERNÍ) HODNOCENÍ PROGRAMU

Kromě naznačeného sebehodnocení je možné (a často vhodné) realizovaný program hodnotit standardními metodami, které se vztahují k naplnění předem stanovených cílů, spokojenosti dětí/žáků/studentů s průběhem programu a jeho jednotlivými lekcemi či spolupráce uvnitř týmu, který se na vzniku programu podílel, pokud takový tým existuje. Taková evaluace je vždy specifická a jedinečná, u ambicióznějších programů počítá s rolí externího evaluátora, který do procesu nezaujatě vstupuje. U programů, které vytváří pedagog sám nebo v úzkém týmu kolegů, není vstup externího hodnotitele nutný a mnohdy ani technicky možný.

Ukázka metodiky externí evaluace vzorového programu je zájemcům k dispozici v [dokumentu Evaluační zpráva](#). Týká se evaluace vzorového programu připraveného pro testování [Metodických listů](#) v praxi a byla realizována externím evaluátorem. Evaluace i vlastní průběh programu na školách byly negativně ovlivněny pandemickou situací v roce 2020 a s ní související uzávěrou škol, kdy v některých třídách nebylo možné program realizovat celý. Evaluace měla smíšenou podobu, data byla sbírána pomocí kvantitativních (dotazník) i kvalitativních (rozhovory) výzkumných přístupů. Evaluace přinesla několik klíčových zjištění, která pomohla další precizaci programu (například doplnění [Odborných podkladů k odpovědné spotřebě](#)):

- Žáci získali hlubší představu o komplexnosti spotřebitelské tematiky a uvědomili si nové souvislosti s tímto tématem spojené,
- žáci negativně reflektovali pocit environmentální a sociální nespravedlnosti s uvědoměním si výrazných rozdílů u pracovních podmínek v různých částech světa,
- vliv na motivaci k odpovědnému spotřebitelskému chování se nepodařilo ověřit,
- kladně byl program přijat na základních školách, pro MŠ a SŠ budou vhodné jeho další modifikace,
- pro žáky byl program zábavný a nenáročný, pro starší studenty byl nudný, protože předkládal již známé informace,
- učitelé program oceňovali, zároveň upozorňovali na rozsah a náročnost některých doprovodných materiálů.

Tato a další zjištění umožní další úpravy programu, ve kterých realizátoři mohou reflektovat jeho nedostatky a akcentovat silná místa. Evaluace tak představuje pro tvůrce programu důležitou zpětnou vazbu, vedoucí k jeho zkvalitnění.

METODICKÉ LISTY PRO UČITELE

Materiály pro učitele

Cílem této metodiky je pomoci mladým lidem vidět, jak jejich způsob života a jejich spotřební chování může ovlivňovat nejen je samotné, ale i jejich blízké okolí a v konečném důsledku i vzdálený svět.

Na základě výše popsaných teoretických východisek hledáme dále praktické nástroje, které těmto budoucím občanům pomohou, aby si uvědomili důsledky svého chování a měli ochotu a chuť být součástí celku a uskutečňovat změny. Ukážeme jim tak cesty, jak mohou získávat informace, vědomosti, dovednosti a schopnosti k tomu, aby mohli měnit své chování, postoje a hodnoty směrem k odpovědnějšímu způsobu života a měnit tak svět kolem sebe.

Aby toho mladí lidé mohli dosáhnout, potřebují podporu. Následující praktický popis metod, jak je možné mladým lidem tuto podporu dát, má sloužit především dospělým, pedagogům. Metodické listy pro odpovědnou spotřebu poskytují návod, jak je možné téma odpovědné spotřeby zařadit do výuky a jaké možnosti a přístupy využít ve výuce, aby měla co největší dopad na změnu chování a postojů mladých lidí. Chceme mladým lidem najít směr a pedagogové jsou ti, kteří jim v tom mohou pomoci.

Odpovědnou spotřebou můžeme přispět k formování světa, který bychom si přáli vidět kolem sebe. Jak? V první řadě tím, že budeme při pořizování, užívání a odkládání výrobků přemýšlet, zda je to prospěšné nejen pro nás, ale i pro svět kolem nás. V Metodických listech pro odpovědnou spotřebu se tak dozvíte, jak mohou drobné korekce v našem chování mnohé změnit, aniž by ovlivnily kvalitu našeho života.

Uvědomujeme si, že téma Odpovědné spotřeby je obsáhlé, a měnit postoje či rozvíjet kompetence dětí, žáků a studentů je náročné. Je proto důležité působit na děti od nejútlejšího věku, protože velké změny začínají od nejmenších. Zároveň je však důležité působit na mladé lidi v průběhu celého vzdělávacího procesu konzistentně, tedy s určitou návazností. Z těchto důvodů jsme pro projekt vystavěli komplexní systém navazujících lekcí pro všechny stupně škol (MŠ, I. st. ZŠ, II. st. ZŠ a SŠ), který je podpořen řadou odborných materiálů.

Při tvorbě metodiky jsme využili principů programu Ekoškola.²⁹ V Ekoškole učíme žáky pracovat v týmu, získávat informace a smysluplně je propojovat, analyzovat současný stav a plánovat změny;

²⁹ Ekoškola je model sdílený po celém světě, který je postaven na základě metodiky 7 kroků – což je ucelený návod, jak docílit ve škole i jejím okolí pozitivních změn – viz <https://ekoskola.cz/7-kroku>.

ty pak uskutečňovat, realizaci změn vyhodnocovat a učit se z chyb. Součástí je samozřejmě informovat okolí o tom, co se žáci dozvěděli, a případně ovlivňovat rodiče, přátele a celkově společenství, jehož jsou součástí. Takový přístup vede k angažovanosti ve změnách nejen v osobní, ale i ve školní rovině.

SYSTÉM LEKCÍ

Popis lekcí

Jak už bylo zmíněno, chceme působit na děti od nejužšího věku a zároveň je naším cílem změna chování, postojů a hodnot mladých lidí. Pro dosažení těchto cílů jsme se rozhodli vytvořit ucelený systém lekcí.

Pro každý stupeň škol (MŠ, I. a II. stupeň ZŠ a SŠ) jsme vytvořili 4 navazující dvouhodinové lekce, u MŠ se jedná o 4 navazující projektové týdny. Témata lekcí zůstávají pro každý stupeň škol stejná s tím, že spirálovitě stoupá náročnost obsahu lekcí podle věku dětí, žáků nebo studentů. Lekce lze opakovat i v rámci jednoho stupně, např. ve 2. a 5. třídě nebo v 6. a 9. třídě, vždy je v lekcích prostor pro rozšíření znalostí, dovedností a schopností dětí, žáků či studentů v návaznosti na lekce předešlé. Zároveň je možné porovnat posun žáků na základě vytvořeného osobního, případně třídního portfolia.

Základní model lekcí je následující:

1. lekce: PŘÍBĚH TRIČKA

OBSAH LEKCE: Každý výrobek má svůj příběh (stejně jako lidé) – výrobní cyklus. Výrobek tak prochází výrobními fázemi a každá z nich má větší či menší vliv na životní prostředí a na sociální sféru. Velký vliv mají také finanční toky během cyklu. Pokud nahlédneme do zákulisí výrobního cyklu a naučíme se vnímat výrobky s jejich příběhem a s dopady výrobního cyklu na přírodu, lidi a ekonomiku, pomůže nám to v rozhodování, zda chceme naše spotřební chování měnit ve prospěch udržitelnosti. Je důležité pochopit souvislosti, proč volit udržitelná řešení.

V lekci pracujeme s příběhem bavlněného trička. Tričko je předmětem naší denní spotřeby a zároveň lze u něj nejlépe přiblížit výrobní cyklus a jeho dopady.

ŽÁCI:

Získávají informace o výrobním cyklu a jeho dopadech a zjišťují propojení výrobního cyklu s jejich přístupem k výrobkům.

2. lekce: JAK A PROČ SI VĚCI POŘIZUJEME

OBSAH LEKCE: Lidé si pořizují věci různými způsoby. Abychom mohli odpovědně pořizovat výrobky, potřebujeme zjistit, jaké způsoby pořizování věcí existují, a porovnat a vyhodnotit, které způsoby pořizování věcí jsou k přírodě a lidem odpovědnější a které méně. Je důležité podrobně nahlédnout proces nejběžnějšího způsobu pořizování výrobků, tedy nakupování. Abychom se naučili odpovědně nakupovat, je nezbytné porozumět informacím o výrobcích a vědět, kde tyto formace najít. Neméně důležité je porozumět i reklamním a marketingovým strategiím, které ovlivňují pořizování výrobků. Seznámení se s kritérii, podle kterých je možné výrobky pořizovat, a stanovení si vlastních kritérií pro posuzování a pořizování výrobků nám usnadní odpovědné nakupování. Součástí nakupování je i rozhodnutí, zda daný výrobek opravdu potřebujeme.

ŽÁCI:

Získají informace o veškerých možnostech pořizování výrobků. Zjistí, jakým způsobem nakupují a zamyslí se nad změnami, které by mohly vést k odpovědnějšímu nakupování, případně k odmítnutí výrobků.

3. lekce: JAK VĚCI POUŽÍVÁME

OBSAH LEKCE: Užívání výrobků a jejich odkládání případně jejich další využití je nezbytnou součástí odpovědné spotřeby. Aby bylo co nejefektivněji využito vše, co bylo do výrobku vloženo (lidská práce, přírodní zdroje a další energie), je potřeba se seznámit se strategiemi, které umožní výrobky co nejohleduplněji používat a prodlouží výrobkům život nebo umožňují výrobky využít jinak; pokud je již musíme odložit, tak nám pomohou najít co nejodpovědnější cesty odložení. Seznámení se se strategiemi vede k tomu, že výrobky užíváme co nejšetrněji a zajišťujeme jim co nejdéší život a odpovědně je odkládáme. Zodpovědným nákupem, dlouhodobým užíváním a odpovědným odkládáním zmenšujeme dopady výroby.

ŽÁCI:

Zjistí, jak výrobky používají, hledají možnosti, jak prodloužit příběh výrobků a jak je odpovědně odkládat.

Vyhodnotí odpovědné chování k výrobkům ve třídě/škole a plánují změny směrem k odpovědnějšímu chování.

Naplánují akce pro spolužáky, rodiče a případně i veřejnost.

4. lekce: JAK ŽIJEME, JAKÝ MÁME ŽIVOTNÍ STYL

OBSAH LEKCE: Každý člověk žije určitým způsobem života – volí svůj životní styl, a během života používá výrobky podle svých potřeb. Naše vzorce chování jsou závislé na čase, společenském kontextu a společenských normách a pravidlech. Je na každém z nás, jak odpovědný způsob života zvolí. Proto je důležité seznámit se s různými životními styly a vyhodnotit ten svůj. Na základě získaných informací, dovedností a zkušeností je možné vyhodnotit vlastní chování a rozhodnout, zda a jak chceme své zvyky, chování či životní styl měnit směrem k odpovědnější spotřebě ve školním/třídním prostředí a v osobním životě.

ŽÁCI:

Vyhodnotí svůj životní styl a pokusí se naplánovat změny v osobní rovině směrem k odpovědnějšímu způsobu života. Napíše dopis sami sobě s konkrétními výzvami. Sestaví poselství světu.

V domluveném časovém odstupu cca 1 měsíc žáci vyhodnotí, jak se jim podařilo změny realizovat.

Vyhodnocení realizace předsevzetí a změn zůstává na pedagogovi, dětech a jejich ochotě dotáhnout naplánované změny do konce. V rámci projektu jim poskytujeme dostatečný návod pro toto vyhodnocení. Zároveň je podpoříme v další práci prostřednictvím zapojení do aktivit programu Ekoškola, z jejíž metodiky lekce vycházejí. Program zajišťuje celoroční metodickou a konzultantskou podporu školám v tom, jak pravidelně a průběžně vyhodnocovat stav škol, plánovat změny a ty pak vyhodnocovat a přijímat další opatření směřující k environmentálně odpovědnějšímu životu.

Shrnutí

Lekce jsme zpracovali tak, že na jedné straně má každá z nich jasnou koncepci a současně předkládá co nejkonkrétnější a pro učitele snadno uchopitelný návod. Na druhé straně poskytujeme učitelům prostor i návod pro to, jak lekce přizpůsobit konkrétní třídě, úrovni schopností a dovedností dětí a způsobu výuky učitele. Lekce jsme doplnili množstvím podpůrných materiálů, které umožní pedagogům si doplnit informace k tématu odpovědné spotřeby a životního stylu a také se orientovat v pedagogických metodách, které jsou pro výuku zaměřenou na změnu chování, postojů a hodnot přínosné.

Aktivita byla otestována na 2 MŠ, 3x na 1. stupni ZŠ, 1x na 2. st. ZŠ a na dvou zcela odlišných SŠ – chemická a gymnázium PORG.

Testování dlouhodobých dopadů a možností vyplývajících z opakování a/nebo pokračování programu nebylo možné v rozsahu projektu provést. Je důležité zmínit, že při tvorbě lekcí jsme vycházeli z metodiky mezinárodního programu Ekoškola, který v ČR působí již od roku 2005. Dlouholeté zkušenosti a evaluační zprávy potvrzují, že zážitkové aktivity a aktivní zapojování žáků do zkoumání situace, plánování a uskutečňování změn má dopad na jejich postoje a chování, případně v budoucnu na aktivní zapojení při řešení společenských problémů. Nicméně tyto změny nepřicházejí během jednoho roku výuky nebo krátkodobého zapojení do programu Ekoškola; bývají výsledkem dlouholeté práce v rámci kolektivu. Proto jsme navrhli i cyklické opakování lekcí, jehož dopad však v průběhu projektu nebylo možné ověřit. Nicméně zapojením školy do aktivit programu Ekoškola je možné aktivity dále rozvíjet a vyhodnocovat za podpory konzultantů, kteří v rámci programu působí.

OBECNÉ ZÁVĚRY

Obsahem této metodiky je postup při tvorbě a realizaci programu vzdělávání k odpovědné spotřebě a životnímu stylu. Teoretická východiska tohoto typu vzdělávání jsou rekapitulována jinde (Dlouhá et al., 2021), zde jsme zdůraznili jen hlavní principy, které jsou pro tuto oblast vzdělávání typické – určují tak podobu vzdělávacích cílů a nástrojů využitých v praxi. Pro širší tématu spotřeby a životního stylu i bohatou diskusi o jeho vzdělávacích aspektech, je metodika spíše průvodcem rozmanitými materiály, které tým projektu postupně vytvářel. Ze získaných zkušeností s realizací programu, byť jen v testovacím režimu, byly vyvozeny následující závěry.

Rekapitulace: vymezení vzdělávání k odpovědné spotřebě

PROČ ODPOVĚDNÁ SPOTŘEBA?

Stav naší planety je neutěšený, vidíme to kolem sebe a můžeme si o tom také přechíst.³⁰ Do této situace jsme se dostali, protože lidí na planetě přibývá a všichni chtějí vést důstojný život. Tímto „důstojným životem“ se však myslí spíše materiální zajištěnost, možnost naplňování stále širšího spektra potřeb. Je ovšem jasné, že ke splnění všech přání (možná dokonce i potřeb) všech obyvatel Země chybí přírodní zdroje, a také že není dostatek místa pro vznikající odpady nebo se s nimi prostředí nedokáže jinak vyrovnat tak, aby to bylo pro život bezpečné. Zkrátka že lidská činnost naráží na limity,

Východiska vzdělávání k odpovědné spotřebě

³⁰ Viz kapitola [Planetární limity z Odborných podkladů pro odpovědnou spotřebu](#).

kteře odrážejí únosnost prostředí. K opravdu důstojnému životu patří ovšem také vědomí, že své potřeby a přání naplňujeme eticky, tedy výrazně tím nikomu a ničemu neškodíme.

Potřeby a přání lidí jsou uspokojovány díky [ekonomickému systému](#), který funguje podle svých zákonitostí. To, jak se každý člověk chová jako spotřebitel, ale má velký význam. Součet všech jednotlivých spotřebních rozhodnutí vypovídá o [životním stylu](#) jednotlivce i celé společnosti – a ten utváří podobu ekonomiky. Životní styl se měnil v průběhu historie a ani dnes není stejný všude na zemi. Přitom právě životní styl je do značné míry výsledkem našich rozhodnutí – na něm závisí naše spokojenost, ale i vědomí souladu s určitými hodnotami. Můžeme se tedy rozhodnout pro takový životní styl, který bude mít nepříznivých vlivů na planetu co nejméně. Abychom tato rozhodnutí dělali vědomě, na základě podložených informací, musíme tyto informace mít a vědět, jak s nimi v běžném životě nakládat. Tyto poznatky mohou přesvědčivě ukázat, jaké chování může být odpovědné, a čeho bychom se měli raději vystríhat. Na tomto (znalostním, informačním) základě je pak třeba stavět, ukazovat možnosti, jak spotřebu usměrňovat, aby její přínos nebyl spojen se škodami, které sice bezprostředně nevidíme, to ale neznamená, že by nebyly významné. Znamená to často nutnost změny – zažité vzorce myšlení a chování je třeba překonat a zkusit nové alternativy. Sledovat tyto cíle ve školním vzdělání je pak spojeno s dalšími znalostmi a dovednostmi, které by měl znát každý, kdo se do tohoto dobrodružství pouští. Úvod do tohoto tématu, potřebné znalosti z oboru pedagogiky i odkazy na znalostní zdroje nabízí metodika, kterou zde předkládáme.

MOŽNOSTI, JAK OVLIVŇOVAT SPOTŘEBNÍ CHOVÁNÍ A ŽIVOTNÍ STYL, ROLE VZDĚLÁNÍ

Cíle vzdělávání
k odpovědné spotřebě

Jak již bylo řečeno výše, vzdělávání a výchova jsou považovány za účinný nástroj, jak ovlivňovat spotřební chování a životní styl, mohou tedy působit transformativně. V našich podmínkách plní tuto roli institucionalizovaný vzdělávací systém, významnou úlohu si stále podržuje rodina. Důležité je, aby všechny složky působily uceleně, ve vzájemném souladu, a také celostně, na celou osobnost člověka. Měly by tedy nejen rozvíjet znalosti, celkovou orientaci ve světě tak, aby člověk v něm našel své místo, dovedl se uplatnit. Univerzální by měly být i hodnoty péče, na kterých je založena starost o prospěch lidské společnosti, a to v limitech, které jí vymezuje přírodní prostředí – tyto hodnoty by se měly projevovat všude, u každého, ve všech oblastech života – jak v práci, tak i v soukromí, dokonce i při těch činnostech, které nejsou pro ostatní „viditelné“. Tak bychom mohli změnit své špatné svědomí (promlouvající k nám

skrze neutěšený stav prostředí, v němž žijeme) na schopnosti aktivního působení vedoucí k nápravě tohoto stavu.

Prostřednictvím svého vlivu na chování ve sféře spotřebitelské může výchova/vzdělání působit změny daleko širšího dosahu – ovlivňovat životní styl ve společnosti. Ten souvisí s celkovou kulturou této společnosti, jejím (technologickým, ekonomickým) rozvojem i mírou odpovědnosti jednotlivců, kterou vyjadřují svými každodenními rozhodnutími. Tak je změna životního stylu součtem malých změn, které mohou ovlivnit jednotlivci, a může tak být výsledkem výchovného působení. K pochopení významu takové výchovy/vzdělávání a smyslu poznatků/kompetencí, jež přitom rozvíjí, vede i hledisko proměny tématu v čase, jež stručně shrnujeme níže.

Minulost a současnost

Životní styl v minulosti byl limitován dostupnými zdroji – ty se podařilo uvolnit pro potřeby člověka v současné době tak, že jsou čerpány v nebývalé míře (vzniká tak nepřiměřené množství odpadů). Z minulosti však přetrvává hlad po materiálních statcích, které jsou nyní dostupné téměř pro každého. Proti těmto zažitým zvyklostem, které dnes ovlivňují kvalitu života spíše negativně, se vymezují politici v rámci mezinárodních jednání (i další aktéři v relevantních dokumentech), viz Box 6.

Box 6. Hlavní milníky udržitelného rozvoje a **vývoj konceptu odpovědné spotřeby** v jeho rámci (jak jej vyjadřují mezinárodní dokumenty).³¹

V roce 1972 na Konferenci OSN o životním prostředí člověka zaznělo:
„V dnešní době může schopnost člověka *přetvářet* své okolí, je-li využívána moudře, přinést všem lidem výhodu rozvoje a příležitost zlepšit kvalitu života. Stejná schopnost *použitá nesprávně nebo nedbale* může způsobit nevyčísitelnou škodu lidem i životnímu prostředí.“

Od té doby došlo v oblasti udržitelné spotřeby a výroby k řadě důležitých událostí, které se staly milníky změn.

1972: Meze růstu

„Dosáhnout této změny by znamenalo, že si lidé na celém světě založí své postavení, budou spokojeni a zvolí si jiné cíle, než na základě stále se zvyšující výroby a stálého hromadění spotřeby.“

1987: Světová komise OSN pro životní prostředí a rozvoj: Naše společná budoucnost

„Vnímané potřeby jsou sociálně a kulturně určeny a udržitelný rozvoj vyžaduje podporu hodnot, které usměřují spotřebu do mezí ekologicky možného, o což mohou všichni rozumně usilovat.“

1992: Konference OSN o životním prostředí a rozvoji

³¹ Upraveno dle: One Planet Network, online. <https://www.oneplanetnetwork.org/about/what-Sustainable-Consumption-Production>.

„Hlavní příčinou pokračujícího zhoršování globálního prostředí jsou neudržitelné vzorce spotřeby a výroby, zejména v průmyslových zemích...“

Agenda 21 byla přijata na této konferenci (Earth Summit v Riu de Janeiro) více než 178 vládami v roce 1992 jakožto nezávazný akční plán OSN pro dosažení globálního udržitelného rozvoje pro 21. století. Zahrnuje přehled sociálních a ekonomických podmínek (chudoba, zdraví, lidská populace); možnosti ochrany přírodních zdrojů; zapojení občanů; a mechanismy provádění. Jedním z cílů Agendy 21 bylo naplnit princip subsidiarity – národní a místní vlády pak vytvářely vlastní Agendu 21 odpovídající jejich konkrétním podmínkám.

Zatímco Agenda 21 byla vypracována ve spolupráci s mnoha odbornými subjekty a organizacemi, následné mezinárodní plány věnovaly velkou pozornost širším veřejným participativním přístupům. Agenda 21 určila devět hlavních společenských skupin, které hrají zvláštní roli v udržitelném rozvoji: ženy, děti a mládež, domorodé obyvatelstvo, nevládní organizace, místní úřady, pracující a odbory, zaměstnanci obchodu a průmyslu, vědecká a technologická komunita, farmáři. Těchto devět hlavních skupin nebylo považováno pouze za zúčastněné strany, které naplňují předpoklady udržitelného rozvoje (kvalita jejich života je přímo ovlivněna jeho podobou), ale za skupiny, se kterými by se mělo dále jednat při přípravě dalších mezinárodních dohod.

2000: Rozvojové cíle tisíciletí

Výsledkem dalšího úsilí zaměřeného na mezinárodní rozvoj po Agendě 21 byly Rozvojové cíle tisíciletí (Millennium Development Goals, MDGs) do roku 2015, které byly přijaty na Miléniovém summitu OSN v roce 2000. Osm cílů bylo navrženo malým týmem OSN v New Yorku s cílem zlepšit životní podmínky především v rozvojových zemích s nízkými příjmy. MDGs ovšem nepracovaly se strukturálními příčinami chudoby a sociálního vyloučení ani v tomto smyslu nepřijaly relevantní strategie a politická opatření (OSN 2012).³² MDG 7 se zaměřil na udržitelnost životního prostředí, ³³nebral však v úvahu vliv zvyšující se spotřeby na globálním severu (zejména v Severní Americe a v Evropě) a přenášení z toho plynoucích problémů na globální jih³⁴ Země s vyššími příjmy sice vyčlenily finanční prostředky pro omezení negativních dopadů, avšak úvahy o změně chování a konzumních zvyklostech formujících životní styl se v dokumentu neobjevují.

2002: Světový summit o udržitelném rozvoji

„Napomáhat rozvoji rámce... na podporu regionálních a národních iniciativ k urychlení přechodu k udržitelné spotřebě a výrobě“

2003: Zahájení Marrákešského procesu udržitelné spotřeby a výroby

Koalice zemí usilujících o podporu udržitelné spotřeby a výroby, zejména prostřednictvím politických směrnic a v rozvíjejících se ekonomikách.

2012: Konference OSN o udržitelném rozvoji RIO + 20

Po téměř deseti letech od zahájení Marrákešského procesu, bez formálního

³² UN System Task Team on the post-2015 UN Development Agenda Review of the contributions of the MDG Agenda to foster development: lessons for the post-2015 UN Development Agenda 16 March 2012. Online <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/index.php?page=view & type=400 & nr=843 & menu.=35>.

³³ Mezi dalších 7 cílů patří vymýcení chudoby a hladu, dosažení univerzálního základního vzdělání, podpora rovnosti mezi muži a ženami, snížení dětské úmrtnosti, zlepšení zdraví matek, boj proti HIV / AIDS a dalším chorobám a rozvoj globálních rozvojových partnerství, viz FORS, oficiální stránky Českého fóra pro rozvojovou spolupráci. Online <http://www.fors.cz/rozvojova-spoluprace/evropska-politika/rozvojove-cile-tisicileti-mdgs/#.YI6R9bUZy2w>.

³⁴ Wiedmann, T., Lenzen, M., Keyßer, L.T. et al. Scientists' warning on affluence. Nat Commun 11, 3107 (2020). <https://doi.org/10.1038/s41467-020-16941-y>.

souhlasu všech zemí OSN, je jako jeden z mála úspěchů... summitu Rio + 20 přijat Desetiletý rámec Marrákešských programů (10YFP).

2015: Cíle udržitelného rozvoje (SDGs)

Do vyjednávání o návrhu těchto Cílů v letech 2011–2015 bylo přímo zapojeno nejen devět hlavních skupin identifikovaných v Agendě 21, jednotlivců z řad veřejnosti, ale také mnoho vědců a organizace, které pracují s vědeckými poznatky, včetně nevládních organizací v oblasti životního prostředí.

V září 2015 pak světové společenství přijalo na půdě Valného shromáždění Organizace spojených národů společné cíle udržitelného rozvoje, kterých má být dosaženo do roku 2030. Jedná se o dlouhodobý a ambiciózní program ve všech oblastech lidského konání. Klíčovou součástí této tzv. Agendy 2030 je 17 Cílů udržitelného rozvoje (Sustainable Development Goals, SDGs) a 169 specifických podcílů, které vstoupily v platnost k 1. lednu 2016 a všechny členské státy OSN je mají naplnit do roku 2030. Tak se má docílit udržitelného rozvoje v oblasti sociální, ekonomické i environmentální.³⁵

Udržitelné spotřebě je věnován Cíl 12, který požaduje „zajistit odpovědnou spotřebu a výrobu“

2015: Encyklika LAUDATO SI' papeže Františka

„Výchova bude neúčinná a její snahy neplodné, pokud se nebude starat o šíření nového modelu ve vztahu k člověku, životu, společnosti a k přírodě. Jinak bude nadále prospívat konzumní model šířený sdělovacími prostředky a účinnými tržními mechanismy.“

2016: UNEP vydává příručku rekapitulující změny k udržitelnému životnímu stylu využitelnou ve vzdělávání:

Viz (Akenji, Chen, 2016).

Stručná historie udržitelné spotřeby a výroby svědčí o tom, že spotřební chování se brzy začalo pokládat za hlavní příčinu nežádoucího poškozování životního prostředí; avšak změna vzorců (výroby a) spotřeby je považována za prioritu až v posledních letech. Ekonomický systém není snadné změnit, proměna může nastat až po změně našeho chování.

Budoucnost³⁶

Program tohoto typu má v současnosti uplatnění v neformálním učení; v rámci RVP může být součástí jednoho z průřezových témat; způsob jeho začlenění (a zda vůbec bude téma využito) záleží na škole a jejím Školním vzdělávacím programu. Téma odpovědné spotřeby je ale ve vzdělávacím kontextu velmi důležité, a to nejen z praktického hlediska:

**Celkové přínosy
vzdělávání k odpovědné
spotřebě z hlediska
možného vlivu
na budoucnost**

³⁵ K naplňování celosvětově platné a uznávané Agendy 2030 a Cílů udržitelného rozvoje se zavázala i vláda České republiky. Do českých podmínek je převádí Strategický rámec Česká republika 2030 přijatý vládou v roce 2017. V říjnu 2018 byla schválena Implementace Agendy 2030 pro udržitelný rozvoj v České republice, která slouží státní správě jako převodník k plnění jednotlivých Cílů udržitelného rozvoje. Viz MŽP ČR, online https://www.mzp.cz/cz/agenda_2030.

³⁶ (Viz též Henderson, Dlouhá, v recenzi).

aby se člověk ve světě orientoval i jako spotřebitel. Zabývat se jím má značný význam i z hlediska návratu k tradičním vzdělávacím cílům a hodnotám: mezi něž především patří všestranný rozvoj osobnosti. Vzdělání má člověka vést, a to nejen v budoucí profesi, ale pomoci mu i v osobním životě a zapojení do společnosti. V obou těchto sférách je důležité pěstovat hodnoty, které mu umožní se vypořádat s vlastním životem důstojně: způsobem, který pokud možno nemá nepříznivý dopad na další lidi a přírodu.

Odpovědná spotřeba by měla být součástí každodenního života – a v jeho rámci každého jednotlivého rozhodnutí i dlouhodobých cílů týkajících se toho, jak si zařídit budoucí život. To znamená, že o každodenních činnostech, jako je nakupování, užívání předmětů a podobně, bychom měli přemýšlet, mít potřebné informace a umět s nimi nakládat – v zájmu toho, co očekáváme od budoucnosti, a to nejen pro sebe, ale i pro celou společnost, a také z hlediska prostředí, v němž chceme žít. To by mohlo změnit půdorys vzdělávání – jak znalostní, tak také s ohledem na žádoucí kompetence. Vzdělání totiž musí především připravovat na budoucnost, tedy na svět, který si dosud ani nedovedeme představit – se všemi jeho riziky a příležitostmi. K tomu je třeba nejen podpořit myšlení o budoucnosti, ale také rozvíjet schopnosti tyto (individuální, celospolečenské) představy realizovat. Shodnout na základních hodnotách, které by tato budoucnost měla naplňovat, se každopádně musíme – aby se náš svět neproměnil v bojiště, kde se nežádoucí hodnoty budou prosazovat jinými prostředky.

Vzdělání k odpovědné spotřebě tak, jak jsme rozpracovali jeho teoretická východiska i podklady pro využití v praxi, se může stát šancí pro takovou změnu v přístupu ke vzdělávání. Jeho přínosy by měly být ovšem širší a projevit se schopnostmi v následujících oblastech:

- aktivní zapojení do procesů SDGs – mít podíl na vývoji světa (ownership)
- procvičování konceptů ekonomie a sociologie (souvisejících se spotřebním chováním a životním stylem) vede k hlubšímu pochopení teoretického základu těchto oborů
- povědomí o technologiích, postupech a strategiích odpovědného životního stylu umožňuje lepší orientaci v každodenním životě; z hlediska účinného odpovědného chování je třeba zvládat též výpočty ekologických stop a další související znalosti/dovednosti
- důležité je ctít principy holistického vzdělávání, zavádět celoinstitucionální přístupy
- ve vzdělávání pro budoucnost lze/je doporučeno využívat principy kreativního učení (Dlouhá et al., 2021)

Všechny tyto oblasti vzdělávání, témata či vzdělávací přístupy v našem vzdělávacím systému chybí; rozpracování každého z nich by zasluhovalo samostatnou studii a/nebo metodiku. Autorský tým se proto omezil na dílčí rozpracování obecných vzdělávacích principů, jak jsou uplatněny v oblasti spotřebního chování, a to z hlediska potřeb praxe – pro využití ve vzdělávání k odpovědné spotřebě a životnímu stylu.

LITERATURA

Akenji, L., & Chen, H. (2016). A Framework for Shaping Sustainable Lifestyles. Determinants and Strategies. *United Nations Environment Programme: Nairobi, Kenya*. Online http://www.oneplanetnetwork.org/sites/default/files/a_framework_for_shaping_sustainable_lifestyles_determinants_and_strategies_0.pdf.

Anderson, L. W., Krathwohl, D. R. (2000). A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives. Longman.

Bloom, B. S., Engelhart, M. D., Furst, E. J., Hill, W. H., & Krathwohl, D. R. (1956). Taxonomy of educational objectives: Book 1: Cognitive domain. New York: David McKay Company. Inc.

Brdička, B. (2015) Stanou se nám Finové nedostižným vzorem? Učitel'ský spomocník. Online <https://spomocnik.rvp.cz/clanek/20533/STANOU-SE-NAM-FINOVE-NEDOSTIZ-NYM-VZOREM.html>.

Delors, J. et al. (1997): Učení je skryté bohatství (formulovala Mezinárodní komise UNESCO Vzdělávání pro 21. století). Praha, UIV, s.125.

Dlouhá, J., & Dlouhý, J. (2015). Kompetence vysokoškolských učitelů pro udržitelný rozvoj – analýza situace v regionu střední a východní Evropy. *Envigogika*, 10(3). DOI: <https://doi.org/10.14712/18023061.507>.

Dlouhá, J., Henderson, L., Kroufek, R., et al. (2021) Vzdělání k udržitelné spotřebě a životnímu stylu – cíle a výstupy. *Envigogika* 16(1) DOI: 10.14712/18023061.619

Dlouhá, J., Henderson, L., Kroufek, R., Jančaříková, K., & Neprašová, S. (2020). Udržitelná spotřeba a životní styl jako vzdělávací téma: Jaké vzdělávací cíle si stanovit, když chceme předjímat společenské změny? (Sustainable Consumption and Lifestyle as a theme in education. What educational goals do we set when we want to anticipate social change?) *Envigogika*, 15(1). DOI: <https://doi.org/10.14712/18023061.608>.

Dlouhá, J., Heras, R., Mulà, I., Salgado, F.P., & Henderson, L. (2019). Competences to Address SDGs in Higher Education—A Reflection on the Equilibrium between Systemic and Personal Approaches to Achieve Transformative Action. *Sustainability*, 11, 3664. <https://doi.org/10.3390/su11133664>.

Enviweb (2021). Výkladový slovník environmentálních výrazů. Enviweb s.r.o. ISSN: 1803-6686. Online <http://www.enviweb.cz/eslovník>.

Fritsche, I., & Häfner, K. (2012). The malicious effects of existential threat on motivation to protect the natural environment and the role of environmental identity as a moderator. *Environment and Behavior*, 44(4), 570–590.

Glass, L.-M., & Newig, J. (2019). Governance for achieving the Sustainable Development Goals: How important are participation, policy coherence, reflexivity, adaptation and democratic institutions? *Earth System Governance*, 2, 100031.

Halinen, I. (2017). The conceptualization of competencies related to sustainable. UNESCO. <https://pdfs.semanticscholar.org/c31e/b73bf8f105d5c2d944c71e-72921423a2cf32.pdf>.

Henderson, L., Dlouhá, J. Myšlení budoucnosti a potřebnost transformativního přístupu ve vzdělávání (v recenzi).

Henderson, L., Kuříková, M., Kroufek, R. Syntéza kreativního učení a vzdělávání pro udržitelný rozvoj v České republice (v recenzi).

Jensen, B. B., & Schnack, K. (1997). The Action Competence Approach in Environmental Education. *Environmental Education Research*, 3(2), 163–178. DOI: <https://doi.org/10.1080/1350462970030205>.

Komenský, J. A. Obecná porada o nápravě věcí lidských.

Lundy, L. (2007). 'Voice' is not enough: Conceptualising Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *British Educational Research Journal*, 33(6), 927–942. DOI: <https://doi.org/10.1080/01411920701657033>.

MŠMT (2020). Strategie vzdělávací politiky ČR do roku 2030+. MŠMT, ISBN: 978-80-87601-47-1. Online <https://www.msmt.cz/file/54104/>.

Nerstrom, N. (2014). An Emerging Model for Transformative Learning. *Adult Education Research Conference*. Online <https://newprairiepress.org/aerc/2014/papers/55>.

NPI (2021). Přehled změn v RVP ZV. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy a Národní pedagogický institut České republiky. Online <https://revize.edu.cz/prehled-zmen-v-rvp-zv>.

Ojala, M. (2012). Hope and climate change: The importance of hope for environmental engagement among young people. *Environmental Education Research*, 18(5), 625–642.

Pappas, E., Pierrakos, O., & Nagel, R. (2012). Using Bloom's Taxonomy to teach sustainability in multiple contexts. *Journal of Cleaner Production*. Volume 48, Pages 54-64. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2012.09.039>.

Tilbury, D., & Mulà, I. (2009). Review of education for sustainable development policies from a cultural diversity and intercultural dialogue: Gaps and opportunities for future action. Paris: UNESCO. <http://unesco.atlasproject.eu/unesco/file/9b54091b-312e-4b5d-9df2-2225e0c81ca1/c8c7fe00-c770-11e1-9b21-0800200c9a66/211750e.pdf>.

UNECE. (2011). Learning for the future: Competences in Education for Sustainable Development (Roč. 2011). ECE/CEP/AC.13/2011/6. https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/esd/6thMeetSC/Learning%20for%20the%20Future_%20Competences%20for%20Educators%20in%20ESD/ECE_CEP_AC13_2011_6%20COMPETENCES%20EN.pdf
UNESCO. (2017). Education for Sustainable Development Goals Learning Objectives. UNESCO. <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002474/247444e.pdf>.

Vávra, J. (2011). Proč a k čemu taxonomie vzdělávacích cílů? (Výzkumný ústav pedagogický v Praze) Získáno 5. květen 2011, Metodický portál: Články: <http://clanky.rvp.cz/clanek/c/Z/11113/proc-a-k-cemu-taxonomie-vzdelavacich-cilu-.html>.

Další seznam literatury viz související články.

Definice základních pojmů

Udržitelný rozvoj (UR)

Takový rozvoj lidské společnosti, který vede k udržitelnosti, tzn. snaha nastavit společenské procesy (včetně ekonomiky) tak, aby byly naplněny základní potřeby každého člověka na Zemi a respektovány environmentální limity.

Udržitelnost

Jde o cílový stav, ve kterém jsou naplněny základní lidské potřeby a respektována základní lidská práva všech lidí na Zemi a lidská společnost (tzn. ekonomika) funguje v rámci lokálních i globálních environmentálních limitů po mnoho generací.

Odpovědné chování

Každodenní rozhodování a jednání respektující zásady udržitelnosti, tj. beroucí ohledy na potřeby ostatních lidí a životní prostředí v rámci globálních limitů.

Udržitelný životní styl

Způsob života jednotlivce, který se projevuje v každém jednotlivém rozhodování a jednání; tento přístup je založen na respektu k základním potřebám ostatních lidí a environmentálním limitům a celkově vede k udržitelnosti celé globální společnosti (v součtu nepřekračují hranice udržitelnosti).

Odpovědná spotřeba

Nákup výrobků, využívání materiálů a energie na úrovni jednotlivce tak, abychom se přiblížili udržitelné spotřebě, tj. s ohledem na potřeby ostatních lidí a životní prostředí v rámci globálních limitů.

Udržitelná spotřeba

Nákup výrobků, využívání materiálů a energie na úrovni jednotlivce v souladu s hranicemi udržitelnosti, tj. respektující potřeby ostatních lidí i environmentální limity.

Vzdělávání pro udržitelnost

Autoři této metodiky se dohodli na tom, že budou používat pojem *vzdělávání pro udržitelnost* namísto *vzdělávání pro udržitelný rozvoj*. Důvodem je nejednoznačnost pojmu rozvoj, který se chápe spíše jako ekonomický růst, přičemž by jeho význam měl (zvláště ve vzdělávacích souvislostech) znamenat spíše celkový harmonický rozvoj společnosti a jednotlivců v jejím rámci.

Podrobný výklad pojmů viz [Enviweb](#) (2021).

Zkratky používané v tomto dokumentu

MDGs Rozvojové cíle tisíciletí (Millennium Development Goals)

MŠ, ZŠ, SŠ – mateřské, základní, střední školy

REDuse 3 strategie pro změnu životního stylu, které dohromady tvoří tzv. rámec **RED**use

- Refuse – vyhnout se;
- Effuse – užívat efektivně;
- Diffuse – užívat jinak
-

OSN – Organizace spojených národů

PORG gymnázium, <https://www.porg.cz/cz/>

RVP – Rámcový vzdělávací program, závazné kurikulum v ČR (RVP)

RVP ZV – Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání

SDGs – Cíle udržitelného rozvoje, Sustainable Development Goals

UNESCO – Organizace spojených národů pro výchovu, vědu, a kulturu

Seznam příloh

- **Příloha 1** – Nejdůležitější principy vzdělávání pro udržitelnost.
- **Příloha 2** – Kompetence jako základ vzdělávání pro udržitelnost.
- **Příloha 3** – Klíčové kompetence udržitelnosti (dle UNESCO, 2017).
- **Příloha 4** – Přehled vzdělávacích cílů pro SDG 12.
- **Příloha 5** – Obecné principy a postup stanovení vzdělávacích cílů pro Metodiku vzdělávání k odpovědné spotřebě.
- **Příloha 6** – Cíle vzdělávání pro odpovědnou spotřebu v rámci vzdělávacího programu pro MŠ, ZŠ a SŠ připraveného organizací Tereza z.ú.
- **Příloha 7** – Přehled kapitol materiálu Odborné podklady k odpovědné spotřebě a jejich obsahu.
- **Příloha 8** – Seznam doplňujících materiálů na souvisejících webových stránkách.

PŘÍLOHA 1

Tabulka 6. Nejdůležitější principy VU (Tilbury, Mulà, 2009; Dlouhá, Dlouhý, 2015).¹

Myšlení pro budoucnost	porozumění, co je udržitelný rozvoj a jeho (normativní) předpoklady; pocit odpovědnosti; žádoucí vize budoucnosti.
Kritické a kreativní myšlení	nové způsoby myšlení a jednání; informovaná rozhodnutí (alternativní k současným zvyklostem); úvahy o vzájemných vztazích, kulturních souvislostech a nových možnostech soužití.
Angažovanost a participativní učení	zapojení různých zainteresovaných aktérů a komunit; dialog mezi různými pohledy a přístupy; pocit sounáležitosti.
Partnerství (mezikulturní)	motivují ke změně; podporují jednotlivce a organizace, aby se podíleli na rozhodovacích procesech a vytvářeli kapacity pro udržitelný rozvoj.
Systémové myšlení	udržitelný rozvoj vyžaduje přístupy, které jdou nad rámec řešení dílčích problémů a/nebo jejich příčin a následků.

¹ Tilbury, D., Mulà, I. (2009). Review of education for sustainable development policies from a cultural diversity and intercultural dialogue: Gaps and opportunities for future action. Paris: UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000211750>
Dlouhá, J., Dlouhý, J. (2015). Kompetence vysokoškolských učitelů pro udržitelný rozvoj – analýza situace v regionu střední a východní Evropy. *Envigogika*, 10(3). <https://doi.org/10.14712/18023061.507>

PŘÍLOHA 2

Kompetence jako základ VU

Že je VU významně orientované na budoucnost, dokládá též tabulka kompetencí vytvořená v r. 2011 na půdě UNECE (viz tabulka 7). Představuje 3 dimenze budoucnosti (od holistického myšlení, přes schopnost předjímat změnu, po dosažení transformace) ve 3 doménách učení (z nich pouze první – učit se znát – je v oblasti kognitivní).

Tabulka 7. Kompetence vzdělavatelů ve VU (UNECE, 2011)

	HOLISTICKÝ PŘÍSTUP Integrativní myšlení a praxe	PŘEDJÍMÁNÍ ZMĚNY Minulost, přítomnost a budoucnost	DOSAŽENÍ TRANSFORMACE Lidé, pedagogika a vzdělávací systémy
Učit se znát XY rozumí...	<ul style="list-style-type: none"> základům systémového myšlení fungování sociálních, ekonomických a přírodních systémů a tomu, jak jsou propojeny vzájemné závislosti vztahů v současné generaci a mezigeneračně a mezi bohatými a chudými, mezi člověkem a přírodou svému světovému názoru a kulturním předpokladům a snaží se porozumět názoru jiných vztahu mezi udržitelnou budoucností a naším myšlením a přístupem k životu a práci vlastnímu přístupu a aktivitám ve vztahu k UR 	<ul style="list-style-type: none"> základním příčinám neudržitelného rozvoje že udržitelný rozvoj je vznikající koncept naléhavé potřebě změny od neudržitelných postupů k podpoře zvyšování kvality života, rovnosti, solidarity a environmentální udržitelnosti důležitosti definovat problémy, kritické reflexe, utváření vizí a kreativního myšlení v rámci plánování budoucnosti a působení na změnu významu připravenosti na nepředvídatelné situace a principu předběžné opatrnosti důležitosti vědecké evidence v podpoře UR 	<ul style="list-style-type: none"> proč je potřeba transformovat vzdělávací systémy, jež podporují učení proč je potřeba změnit způsob, jakým (se) učíme proč je potřeba připravit žáky/studenty na nové výzvy důležitosti toho, že je třeba stavět na zkušenosti učícího se – to je základ změny a transformace jak zapojení do reálných procesů přispívá k výsledkům učení a pomáhá rozvíjet schopnost dosáhnout změny v praxi
Učit se dělat XY je schopen...	<ul style="list-style-type: none"> vytvářet příležitosti pro sdílení informací a zkušeností z různých oborů/míst/kultur/generací bez předpokludů a předběžných názorů pracovat s různými perspektivami na dilematech, problémech, sporech a konfliktech rozumět (a učit porozumění) vlastní lokální a globální sféře působnosti 	<ul style="list-style-type: none"> kriticky hodnotit procesy změn ve společnosti a předjímat udržitelnou budoucnost sdělovat význam naléhavosti změn a inspirovat k naději podporovat hodnocení možných důsledků různých rozhodnutí a aktivit využívat přírodní, sociální a umělé vytvořené prostředí jako kontext a zdroj učení 	<ul style="list-style-type: none"> prosazovat participativní a na žáka/studenta orientované vzdělávání, jež rozvíjí kritické myšlení a aktivní občanství hodnotit výsledky učení s ohledem na změny a přínosy souvisejícími s UR
Učit se být spolu XY pracuje s ostatními tak, že...	<ul style="list-style-type: none"> aktivně (se) zapojuje do různých skupin napříč generacemi, kulturami, místy a obory 	<ul style="list-style-type: none"> podporuje vznik nových světových názorů, které zahrnují UR napomáhá jednání o udržitelné budoucnosti 	<ul style="list-style-type: none"> zpochybňuje neudržitelnou praxi napříč vzdělávacími systémy včetně institucionální roviny pomáhá žákům/studentům ujasnit si vlastní světový názor a názory jiných, a to prostřednictvím dialogu, a pochopit, že existuje alternativní rámec
Učit se být XY je...	<ul style="list-style-type: none"> schopen zahrnout různé obory, kultury, perspektivy včetně domorodých či původních znalostí a názorů 	<ul style="list-style-type: none"> motivován k tomu, aby pozitivně přispěl dalším lidem a jejich sociálnímu a přírodním prostředí v lokálním i globálním měřítku ochoten podstoupit zvažované akce i za podmínky nejistoty 	<ul style="list-style-type: none"> ochoten zpochybňovat předpoklady neudržitelné praxe facilitátorem a účastníkem procesu učení kriticky reflektujícím praktikem schopen inspirovat kreativitu a inovace schopen zapojovat se do procesu učení tak, že vytváří pozitivní vztahy s žáky/studenty

PŘÍLOHA 3

Obecně je VU vzděláváním, které je zaměřené na kompetence (tzv. competence based education), viz box 7.

Box 7. Klíčové kompetence udržitelnosti (dle UNESCO, 2017 – vlastní úprava)

KOMPETENCE SYSTÉMOVÉHO MYŠLENÍ:

Žák chápe souvislosti ekonomiky a sociálního systému se stavem životního prostředí a kvalitou života. Žák dokáže uvažovat o složitých vztazích a umí se vypořádat s nejistotou.

ANTICIPAČNÍ KOMPETENCE – SCHOPNOST PŘEDVÍDÁNÍ:

Žák si umí vytvořit vlastní představu o budoucnosti a plánuje, jak ji naplňovat (včetně posouzení různých možností).

Žák dokáže zhodnotit více alternativ budoucnosti (co je možné, pravděpodobné a žádoucí); uplatňuje zásadu předběžné opatrnosti; dokáže posoudit důsledky akcí a změn i jejich rizika.

NORMATIVNÍ KOMPETENCE – SCHOPNOST POROZUMĚT NORMÁM A HODNOTÁM

Žák chápe, že normy a hodnoty jsou základem lidského rozhodování a jednání; dokáže jimi řídit svá každodenní i dlouhodobá rozhodnutí.

Žák dovede vyjednávat o hodnotách, principech i dlouhodobých a krátkodobých cílech udržitelnosti; a to i při střetu zájmů a když je nutné přijmout kompromisní řešení.

KOMPETENCE SPOLUPRÁCE:

Žák rozumí a respektuje potřeby, perspektivy a jednání druhých (empatie); dokáže se učit od ostatních;

Žák chápe, rozvíjí vztahy k druhým a je k nim citlivý (empatické vedení);

Žák umí řešit konflikty ve skupině; je schopen spolupráce a participativního řešení problémů.

KOMPETENCE KRITICKÉHO MYŠLENÍ:

Žák dokáže zpochybňovat normy, postupy a názory;

Žák má schopnost reflektovat vlastní hodnoty, vnímání a činy;

Žák umí zaujmout vlastní stanovisko v diskurzu udržitelnosti.

KOMPETENCE SEBEUVĚDOMĚNÍ:

Žák dokáže přemýšlet o sobě samém a své roli v místní komunitě a (globální) společnosti;

Žák má schopnost neustále vyhodnocovat a dále motivovat své činy;

Žák se umí vypořádat se svými individuálními pocity a touhami.

STRATEGICKÁ KOMPETENCE:

Žáci mají schopnost kolektivně rozvíjet a provádět inovativní akce, které dále podporují udržitelnost na místní úrovni i na úrovních dalších.

INTEGROVANÁ KOMPETENCE K ŘEŠENÍ PROBLÉMŮ:

Jde o zastřešující schopnost aplikovat různá řešení na komplexní problémy udržitelnosti a rozvíjet životaschopné, inkluzivní a spravedlivé přístupy, které podporují udržitelný rozvoj a integrují výše uvedené kompetence.

PŘÍLOHA 4

Tabulka 8. Přehled vzdělávacích cílů pro SDG 12 (udržitelná výroba a spotřeba), zde citovaných z dokumentu UNESCO (2017, s. 34) a rozdělených do domén a dimenzí učení. Cíle učení jsou popsány čísly (podle domény, viz dokument UNESCO: 1. kognitivní, 2. behaviorální, 3. sociálně-emocionální) a dle vzdělávacího cíle v této doméně. Podrobněji viz (Dlouhá et al. 2020).

	Holistické myšlení	Předvídání budoucnosti	Dosažení transformace
Učit se znát Kognitivní doména	<p>1. 1. Žák popíše, jak individuální životní styl ovlivňuje sociální, ekonomický a environmentální rozvoj.</p> <p>1. 2. Žák vysvětlí vzorce výroby a spotřeby a hodnotové řetězce a vzájemnou provázanost výroby a spotřeby (nabídka a poptávka, toxické látky, emise CO₂, tvorba odpadu, zdraví, pracovní podmínky, chudoba atd.).</p> <p>1. 3. Žák srovná role, práva a povinnosti různých aktérů ve výrobě a spotřebě (médiá a reklama, podniky, obce, legislativa, spotřebitelé atd.).</p>	<p>1. 4. Žák popíše strategie a postupy udržitelné výroby a spotřeby.</p> <p>1. 5. Žák hodnotí dilemata/kompromisy nezbytné pro dosažení udržitelné výroby a spotřeby a nutnost související změny systému.</p>	
Učit se pracovat a rozhodovat se Konativní (behaviorální) doména	<p>2. 5. Žák je schopen zpochybnit kulturně a společensky založené vzorce ve spotřebě a výrobě.</p>	<p>2. 4. Žák je schopen kriticky převzít roli aktivního účastníka na trhu.</p>	<p>2. 1. Žák je schopen plánovat, implementovat a hodnotit aktivity související se spotřebou a využívat při tom běžná kritéria udržitelnosti.</p> <p>2. 2. Žák je schopen reflektovat, účastnit se a ovlivňovat rozhodovací procesy týkající se spotřeby ve veřejném sektoru.</p> <p>2. 3. Žák je schopen podporovat udržitelné vzorce výroby.</p>
Učit se žít společně Sociální doména		<p>3. 1. Žák je schopen komunikovat nezbytnost udržitelných postupů ve výrobě a spotřebě.</p>	<p>3. 2. Žák je schopen povzbudit ostatní, aby se zapojili do udržitelných postupů v oblasti spotřeby a výroby.</p>
Učit se být Emocionální doména	<p>3. 3. Žák je schopen rozlišovat mezi potřebami a přáními a přemýšlet o svém vlastním spotřebitelském chování ve světle nároků přírodního světa, ostatních lidí, kultur, zemí a budoucích generací.</p>	<p>3. 4. Žák je schopen představit si udržitelný životní styl budoucnosti.</p> <p>3. 5. Žák je schopen cítit zodpovědnost za environmentální a sociální dopady svého chování jako výrobce nebo spotřebitele.</p>	

PŘÍLOHA 5

Obecné principy navržené pro vytváření metodických materiálů, vzdělávacího programu i jednotlivých aktivit v jeho rámci. Tabulka 9. pak ilustruje postup stanovení vzdělávacích cílů na tomto základě.

Principy rozvíjení udržitelného životního stylu ve vzdělávání:

Životní styl – znak určité sebeúcty, spojen s kvalitou, kvantita může být obtěžující. Cílem ve vzdělání je převést potřeby a přání (které nelze vymýtit) na spotřebu kvalitních a environmentálně příznivých produktů – vč. kulturních statků atd.

- Usilujeme o kvalitativní změnu – využíváme metody kvalitativního výzkumu

Každodennost a informace – ukázat, co se děje v oblasti myšlení (každodennost uvědomělá versus spontánní, neuvědomělá; zvyky versus změny dané technologickým pokrokem; manipulace vs. diskurzy uvědomění; příležitosti pro samostatné rozhodování o svém životě v dlouhodobém horizontu).

- Hledání možností, jak pochopit principy a příležitosti pro „povýšení“ místní, každodenní zkušenosti na cestu k nějakému smyslu

Jedinec jako součást ekonomického systému versus perspektiva jednotlivce

- Behaviorální přístupy versus holistický pohled, celoživotní perspektiva jedince

Individualizace versus individualismus – první je postupné vydělování já, druhé je náhražka (naplňování osobního sobectví)

- Individualizace skrze promyšlení toho, co člověk (třeba jen z nezbytnosti) dělá – sebeuvědomění a reflexe každodenní činnosti, postupná racionalizace s využitím informací a poznatků příslušných oborů

Tabulka 9. Postup stanovení vzdělávacích cílů pro Metodiku vzdělávání k odpovědné spotřebě – jak v osobní rovině, tak také v systémové rovině.

Individuální, osobní rovina (celostní vzdělání a výchova)	Systémový přístup vycházející z obecných poznatků (věda)
Potřeba si uvědomit, reflektovat své každodenní snažení a celkový životní styl	Porozumění (historicky formovaným ekonomickým) situacím
<ul style="list-style-type: none"> Životní situace (bohatství vs. chudoba) – jak s těmito situacemi pracovat, co z nich vylézt 	<ul style="list-style-type: none"> Omezení (chudoba), příležitosti (bohatství) – hlavní charakteristiky ekonomické situace (např. možnosti a limity obou situací, potřeby a přání, kvalita života, jež je víceméně nezávislá na vnějších podmínkách)
<ul style="list-style-type: none"> Přemýšlení o vlastní každodennosti (vedení deníku, reflexe spotřeby, hodnocení chování z různých hledisek...) 	<ul style="list-style-type: none"> Objektivní potřeby lidstva, zlepšování kvality života, cesty k ní (nejen ekonomické)
<ul style="list-style-type: none"> Uvědomění si lidské situace – vždy „na cestě“ (co potřebujeme a co je přítěží, kterou s sebou neseme?) 	<ul style="list-style-type: none"> Konzumerismus jako nemoc; přemíra věcí versus minimalismus
Kritický pohled na samozřejmé zvyky a myšlenkové vzorce	Hledání rozdílů a určování kategorií individuálních životních stylů
<ul style="list-style-type: none"> Zvyky, vzorce chování, společenské aspirace a jejich vyjádření pomocí materiálních statků 	<ul style="list-style-type: none"> Spotřeba jako metabolismus života ve společnosti, nese jeho významy a symboly
<ul style="list-style-type: none"> Prosté uspokojování potřeb vs. rituály všedního dne – mohou dodat smysl každodennímu „obstarávání“ 	<ul style="list-style-type: none"> Historicky formované vzorce spotřeby – povaha civilizací, příznaky jejich vzestupu či pádu, ritualizované činnosti
<ul style="list-style-type: none"> Reflexe živ. stylů – svého i zvyklostí nejbližšího okolí 	<ul style="list-style-type: none"> Kategorie dnešních životních stylů (znaky udržitelného živ. stylu, možnosti hodnocení)
<ul style="list-style-type: none"> Celkový pohled – k čemu směřuji a jak si své osobní cíle plním, co mi pomáhá, co mne zdržuje, a jaký to celé má smysl 	<ul style="list-style-type: none"> Zakotvenost, obstarávání, transcendence
Osobní budoucnost – (celkový) smysl každodenního snažení	Pochopení možností a technologických nástrojů pro realizaci změn ve společnosti
<ul style="list-style-type: none"> Manipulace nevědomím – reklama 	<ul style="list-style-type: none"> Informace, odkud jsou, co se s nimi děje
<ul style="list-style-type: none"> Využití informací z různých oblastí k uvědomělé spotřebě – cíl zvýšení kvality života 	<ul style="list-style-type: none"> Konkrétní informace z různých oblastí a jak je smysluplně využít pro kvalitativní posun
<ul style="list-style-type: none"> Hodnocení vlastních environmentálních stop, jejich příspěvek k celkovým dopadům 	<ul style="list-style-type: none"> Environmentální aspekty spotřeby, celospolečenské dopady
<ul style="list-style-type: none"> Design vlastního životního stylu s ohledem na integritu celého života, jeho „orientaci“, „smysl“ atd. 	<ul style="list-style-type: none"> Kvalitativní škála v různých oblastech (role hodnot, dlouhodobého plánování a příp. designu)
Vědomé utváření individuálního životního stylu – ochota ke změně a jak ji podstoupit	Cyklus změny zvyklostí (předvídání, konfrontace se stávajícím stavem, změna a její reflexe...)
<ul style="list-style-type: none"> Kvantita vs. kvalita – sebevyjádření prostřednictvím životního stylu 	<ul style="list-style-type: none"> Životní styl jako sociální fenomén; analýza předpokladů a prostředí pro změny; příklady (změny kulturní, samovolné – technologický pokrok)
<ul style="list-style-type: none"> Využití nástrojů pro změnu – dlouhodobé životní cíle, sebeúcta, pojetí osobní svobody (svoboda od věcí, nikoli potenciál vlastnit), racionalizace každodenních aktivit a dějů 	<ul style="list-style-type: none"> Analýza procesů potřebných pro změnu – nedostatek sebeuvědomění a racionalizace přítomnosti, příklady frustrací, které jsou léčeny konzumem...
<ul style="list-style-type: none"> Reflexe přínosů těchto změn v osobním životě 	<ul style="list-style-type: none"> Případové studie (dobré příklady uvědomělé změny – např. kouření)
Schopnost akce	Vliv na druhé a na společenské prostředí
<ul style="list-style-type: none"> Individuální změna a jednání na novém hodnotovém základě Aktivní utváření životního stylu 	<ul style="list-style-type: none"> Schopnost přesvědčit druhé o potřebnosti nových hodnot Plánování a uskutečnění společných aktivit

PŘÍLOHA 6

Design programu odpovědné spotřeby dle vzdělávacích cílů a ve srovnání s kompetencemi pro SDG 12. Cíle a žádané kompetence (levé sloupce) byly stanoveny autory této metodiky a programu; následně bylo provedeno srovnání s kompetencemi pro SDG 12 a akčními kompetencemi.

Tabulka 10. Cíle vzdělávání pro odpovědnou spotřebu v rámci programu připraveného pro organizaci Tereza z.ú.

CELKOVÁ ZMĚNA ŽIVOTNÍHO STYLU	Oblasti cílů	Kompetence ze studie: Analýza tématu US pro vzdělávání	Kompetence pro SDG 12	Akční kompetence	Tereza - lekce
	Kritické uvědomění si vlastní situace	<p>Zná své zažité vzorce chování (zvyklosti).</p> <p>Hodnotí své zažité vzorce chování (zvyklosti).</p> <p>Hodnotí své zažité vzorce chování (zvyklosti).</p> <p>Mění své zažité vzorce chování (zvyklosti).</p>	<p>3. 3. Žák je schopen rozlišovat mezi potřebami a přáními a přemýšlet o svém vlastním spotřebitelském chování ve světle nároků přírodního světa, ostatních lidí, kultur, zemí a budoucích generací.</p> <p>1. 2. Žák vysvětlí vzorce výroby a spotřeby a hodnotové řetězce a vzájemnou provázanost výroby a spotřeby (nabídka a poptávka, toxické látky, emise CO₂, tvorba odpadu, zdraví, pracovní podmínky, chudoba atd.).</p> <p>2. 5. Žák je schopen zpochybnit kulturně a společensky založené vzorce ve spotřebě a výrobě</p>	Znalosti a vhled	1. lekce
	Kritické uvědomění si dopadů životního stylu	<p>Chápe vztah a provázanost výroby a spotřeby</p> <p>Zná role aktérů v rámci výroby a spotřeby.</p> <p>Přijímá odpovědnost za svůj životní styl.</p>	<p>1. 1. Žák popíše, jak individuální životní styl ovlivňuje sociální, ekonomický a environmentální rozvoj.</p> <p>1. 3. Žák srovná role, práva a povinnosti různých aktérů ve výrobě a spotřebě (médiá a reklama, podniky, obce, legislativa, spotřebitelé atd.).</p> <p>3. 5. Žák je schopen cítit se zodpovědný za environmentální a sociální dopady svého individuálního chování jako výrobce nebo spotřebitel.</p>	Znalosti a vhled	2. lekce

<p>Znalost a využití strategií US</p>	<p>Zná strategie US a cesty k jejich realizaci.</p> <p>Chápe dopady změn při zavedení takových strategií.</p>	<p>1. 4. Žák popíše strategie a postupy udržitelné výroby a spotřeby.</p> <p>1. 5. Žák hodnotí dilemata/kompromisy nezbytné pro dosažení udržitelné výroby a spotřeby a nutnost související změny systému.</p> <p>3. 1. Žák je schopen komunikovat nezbytnost udržitelných postupů ve výrobě a spotřebě.</p>	<p>Zapojení se</p>	<p>3. lekce</p>
<p>Vize budoucnosti</p>	<p>Generuje vize budoucnosti, hodnotí jejich uskutečnitelnost.</p> <p>Plánuje svou budoucnost v souladu s US.</p> <p>Umí plánovat aktivity US.</p> <p>Uvědomuje si rozdíly v životním stylu minulosti, současnosti a budoucnosti.</p>	<p>2. 3. Žák je schopen podporovat udržitelné vzorce výroby.</p> <p>2. 1. Žák je schopen plánovat, implementovat a hodnotit aktivity související se spotřebou, a využívat při tom běžná kritéria udržitelnosti.</p> <p>3. 4. Žák je schopen představit si udržitelný životní styl budoucnosti (envision sustainable lifestyles)</p>	<p>Vize</p>	<p>4. lekce</p>
<p>Aktivní změna životního stylu</p>	<p>Aktivně se rozhoduje na trhu.</p> <p>Umí vstoupit do rozhodovacího procesu jako aktivní účastník.</p>	<p>2. 4. Žák je schopen kriticky převzít roli aktivního účastníka na trhu.</p> <p>2. 2. Žák je schopen reflektovat, účastnit se a ovlivňovat rozhodovací procesy týkající se spotřeby ve veřejném sektoru.</p> <p>3. 2. Žák je schopen povzbudit ostatní, aby se zapojili do udržitelných postupů v oblasti spotřeby a výroby.</p>	<p>Akční zkušenosti</p>	<p>4. lekce - část cílů je ale relevantní jen pro starší žáky/studenty</p>

Barvy textu jsou zvoleny takto:

1. kognitivní cíle

2. socio-emocionální cíle

3. behaviorální cíle

PŘÍLOHA 7

Principy využití poznatků o odpovědné spotřebě ve vzdělávání. Všechny základní pojmy a koncepty mají být na nižších stupních vzdělávacího systému vysvětleny na základě zkušenosti „prožitkem“ a později (na vyšších stupních) je třeba je naučit používat „vědecky“ – jako metodu, jak si vyhodnotit vlastní chování a dopady spotřeby obecně.

Tabulka 11. Přehled kapitol materiálu Odborné podklady k odpovědné spotřebě – kde jsou současné poznatky o tématu zpracovány metodickou formou.

Princip / téma	Důvod zařazení	Přístupy a metody – nižší stupně	Přístupy a metody – vyšší stupně
1. Odpovědné spotřebitelské chování	Změna chování je běžně považována za cíl vzdělávání k odpovědné spotřebě – je třeba znát limity tohoto přístupu	Příklady chování (žádoucí, nežádoucí)	Sebereflexe – co denně činíme a proč?
2. Kvalita života, wellbeing	Hledisko kvality života může změnit pohled na ekonomiku – cílem již není bohatství, ale např. kvalita vztahů a spokojenost s prostředím	Důraz na vztahy namísto předmětů, prostředků zábavy	Analýza vztahů ve společenství a jejich důsledků (spokojenost či frustrace?)
3. Životní styl a kvalita života	Chování je formováno společenským prostředím, chceme znát a využívat sociologické principy pro celkovou změnu	Nesamozřejmost toho, co denně děláme, různost kultury a jejich zvyky	Kritické posuzování, analýza životních stylů Budoucnost jako téma
4. Planetární limity	Znalost limitů představuje objektivní důvod pro omezení spotřeby, je současně příležitostí pro novou praxi	Co je přiměřenost a proč je potřebná	Meze ukládané prostředím a jejich odraz ve spotřebě Jak se do nich vejít? Zde možno uplatnit oblasti spotřeby: bydlení, jídlo...
5. Ekonomika – systém, který „sytí“ spotřebu	Ekonomika = vztahy, které sami utváříme svým rozhodováním (chceme je znát a ovlivňovat)	Základní postupy výroby, „směny“ a navázání vztahů v jejich rámci	Ekonomické principy a alternativy
6. Cirkulární ekonomika	Příkladem uzavřených materiálových toků jsou biologické cykly; nyní se tento koncept prosazuje v ekonomice a může zásadně proměnit ekonomické myšlení	Pozorování materiálových cyklů v přírodě; srovnání s různými výrobky	Hledání možností, jak cirkulárně navrhnout a užívat výrobky (ekodesign)
7. Životní cyklus výrobků, LCA	Je základem pro pochopení nezamýšlených environmentálních dopadů v celém cyklu výroby a spotřeby	Suroviny, odpady – vytvořme uzavřený systém a pozorujme jej	Principy cirkulární ekonomiky a relevantní výpočty
8. Rizika reklamy	Data o spotřebitelích a reklama jsou nástrojem manipulace – chceme vytvářet „protílátky“	Žijme ve světě reklamy – co tam ne/patří? (rodina...)	Co vše o nás ví internet a kde je naše soukromí
9. Technické parametry výrobků, ekoznačení	Rozhodnutí bychom měli činit samostatně a uvědoměle – potřebujeme podklady pro informované rozhodování	Možnosti individuálních rozhodnutí	Hledání alternativ a jejich posuzování z různých hledisek

10. Strategie spotřeby a životního stylu	Chceme vědět, do jakých vztahů v rámci spotřeby můžeme vstupovat – to je základem spolupráce a nových vztahů, které mohou postupně měnit společenské uspořádání	Možnosti spolupráce, sdílení atd.	Hledání možností a jejich zkoušení
11. Znalosti o 5 oblastech spotřeby a jejich dopadech	Je třeba pěstovat schopnosti pracovat s konkrétními informacemi z oblastí: spotřební zboží, jídlo, oblečení, bydlení, doprava	Obecný přehled	Hodnocení dopadů na základě dostupných nástrojů (ekologická stopa)
12. Hodnocení, reflexe	Měli bychom vědět, jak získat zpětnou vazbu o svém chování, hodnotách a dovednostech – můžeme tak využít nástroje pro (sebe)hodnocení	Zápisky, deník, diskuse	Nástroje pro sebehodnocení – hodnotící tabulka (Dlouhá et al., 2021)

PŘÍLOHA 8

Seznam doplňujících materiálů, které jsou publikovány na webu www.odpovednaspotreba.cz a souvisejících stránkách

Portál odpovědná spotřeba – obsahuje články, které jsou vysvětlením základních pojmů v rámci tématu odpovědná spotřeba, včetně předpokladů a teoretických či historických východisek; jejich formou je encyklopedické heslo.

Veškeré materiály pro učitele jsou shromážděny na webových stránkách Odpovědná spotřeba, kde naleznete zdroje potřebné z odborného i pedagogického hlediska. Jednotlivé sekce (a texty zde publikované) viz níže:

Odborné podklady k odpovědné spotřebě – souhrn odborných informací k dílčím tématům odpovědné spotřeby, které jsou součástí jednotlivých lekcí v rámci Metodických listů. Jde o 15 podrobně zpracovaných témat, například odpovědné spotřebitelské chování nebo cirkulární ekonomika; tyto podklady slouží pedagogům k rozšíření informací o tématu a vybaví je odbornými informacemi do výuky.

Metodické listy pro odpovědnou spotřebu (materiály pro učitele) – zde jsou představeny 4 navazující dvouhodinové lekce pro každý stupeň škol (MŠ, I. a II. stupeň ZŠ a SŠ; v kontextu MŠ se jedná o 4 navazující projektové týdny). Témata lekcí zůstávají pro každý stupeň škol stejná s tím, že spirálovitě stoupá náročnost obsahu lekcí podle věku dětí, žáků nebo studentů.

Vztah metodických listů a RVP – jedná se o přehled propojení metodických listů se závazným kurikulem (Rámcové vzdělávací programy), a to na úrovni jednotlivých očekávaných výstupů. Záměrem je usnadnit pedagogům zařazení lekcí do výuky v souladu s RVP, respektive ŠVP.

Cíle vzdělávání k odpovědné spotřebě dle věkových kategorií – materiál poskytuje přehled o vzdělávacích cílech, od těch formulovaných jako základ vzdělávání pro SDGs (UNESCO, 2017), přes popis těchto cílů uplatněných v rámci vzdělávacího programu představeného v Metodických listech, až po jejich specifikaci pro jednotlivé věkové kategorie.

Metodické podklady pro učitele – stručný popis metod a zásad jejich uplatňování v hodinách; podklady slouží jako efektivní připomenutí toho, jaké postupy v programech vzdělávání k odpovědné spotřebě použít a na základě toho si naplánovat, jaké materiály a informace k tomu budou zapotřebí.

Odpovědná spotřeba: Evaluační zpráva – jde o zprávu z evaluace po pilotním testování programu v praxi – na jejím základě byl program a všechny materiály pro učitele upraveny.

Odkaz na odborné články, které vznikly v rámci projektu a poskytují teoretický základ, na němž byl design programu postaven:

Dlouhá, J., Henderson, L., Kroufek, R., Jančaříková, K., & Neprašová, S. (2021). Vzdělání k udržitelné spotřebě a životnímu stylu–cíle a výstupy. *Envigogika*, 16(1). DOI: <https://doi.org/10.14712/18023061.619>.

Dlouhá, J., Henderson, L., Kroufek, R., Jančaříková, K., & Neprašová, S. (2020). Udržitelná spotřeba a životní styl jako vzdělávací téma: Jaké vzdělávací cíle si stanovit, když chceme předjímat společenské změny? (Sustainable Consumption and Lifestyle as a theme in education. What educational goals do we set when we want to anticipate social change?) *Envigogika*, 15(1). DOI: <https://doi.org/10.14712/18023061.608>.

Dlouhá, J., Heras, R., Mulà, I., Salgado, F. P., & Henderson, L. (2019). Competences to Address SDGs in Higher Education—A Reflection on the Equilibrium between Systemic and Personal Approaches to Achieve Transformative Action. *Sustainability*, 11(13), 3664. DOI: <https://doi.org/10.3390/su11133664>.

„Metodika, kterou držíte v ruce, by se měla stát součástí jakékoliv přípravy na vyučování napříč nejrůznějšími školními předměty. Udržitelná potřeba jedinců, rodin i celé společnosti je klíčová, abychom dalším generacím nepředávali jen zplundrovanou planetu a našim dětem a dalším generacím značně neztížili podmínky k životu. K tomu je třeba vůle a ochota něco změnit, ale také nutnost zaměřit se na toto téma již od nejtějššího věku, aby se udržitelný způsob nakládání s přírodními zdroji, prevence vzniku odpadu a zamezení plýtvání stalo automatickou součástí běžného života naší společnosti. K tomu právě tato metodika může rozhodně pomoci!“

– Dagmar Milerová Prášková

„Není současný po-krok jen projevem moderního mýtu, v němž člověk dříve ví, než se ptá? Neměli bychom začít už poctivě myslet o celku planety, než se utápět v maličkostech, protože nedokážeme rozpoznat podstatné od nepodstatného? Nechybí nám náhodou vhledy do podstaty, které se v člověku rodí z bolavého promýšlení naší bezprostřední zkušenosti? Není to vše náhodou důsledek naší neschopnosti myslet celky bez marga, které se v duši rodí jen z napětí bytostného tázání? Nejsme jen moderními barbary a otroky svých potřeb po zběsilém vydělávání peněz – a sneseme tyto řádky vůbec číst a nevztekat se? Vydříme slyšet pravdu o sobě samých? To jsou otázky, které by měla klást škola života...“

– Anna Hogenová

ISBN: 978-80-87076-28-6

T A
Č R

Program **Éta**

UNIVERZITA J. E. PURKYNĚ V ÚSTÍ NAD LABEM

RCE Česko

UNIVERZITA KARLOVA
Centrum pro otázky životního prostředí